

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

СОЦІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

ЕЛЕКТРОННІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
для практичних занять та самостійної роботи
для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 053 Психологія

ОДЕСА
ОНУ
2024

**УДК 316.4(076)
С693**

Укладач:

О. О. Порпуліт, кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціальної психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Рецензенти:

Є. Л. Бази́ка, кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Т. Є. Мосі́йчук, кандидат соціологічних наук, доцент кафедри суспільних комунікацій та регіональних студій Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

*Рекомендовано вченою радою факультету
психології та соціальної роботи ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 5 від 21 лютого 2024 р.*

Соціологічні виміри сучасного суспільства [Електронний ресурс] :
С693 електрон. метод. рек. для практич. занять та самост. роб. для студ. першого (бакалавр.) рівня вищ. освіти спец. 053 Психологія / уклад. О. О. Порпуліт. – Одеса : Одес. нац. ун-т імені І. І. Мечникова, 2024. – 65 с. – 1,7 МБ.

У методичних рекомендаціях розкривається програма дисципліни, даються рекомендації щодо засвоєння лекційного матеріалу та підготовки до практичних занять, наводиться список рекомендованої літератури. Вивчення дисципліни дасть змогу здобувачам освіти розкрити сутності соціальних змін, виявити фактори і причини їх виникнення; прозоріти спрямованість та кінцеву результативність сучасних соціальних змін, наявних в українському суспільстві; навчитися обґрунтовано виокремлювати соціальний аспект українського сьогодення.

Методичні рекомендації адресовані здобувачам першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету психології і соціальної роботи ОНУ імені І. І. Мечникова спеціальності 053 Психологія, а також стануть у нагоді викладачам, слухачам ліцеїв, курсів, коледжів, які цікавляться проблемами соціальних змін і соціальних вимірів сучасного суспільства.

УДК 316.4(076)

Мета та завдання навчальної дисципліни.....	4
Тематика практичних занять та методичні рекомендації до вивчення теми.....	6
Питання для підсумкового контролю.....	56
Критерії оцінювання результат.....	58
Рекомендована література.....	61

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Метою викладання навчальної дисципліни є формування бачення функціонування суспільства та його соціальних підсистем як безперервного процесу соціальних змін, поглиблення навички аналізу динаміки розвитку соціальних інститутів та соціальної структури суспільства в контексті розвитку, надання теоретичного усвідомлення фундаментальних соціальних процесів і векторів суспільного розвитку.

Основними завданнями вивчення дисципліни є:

- розкриття сутності соціальних змін, виявлення факторів та причин їх виникнення;
- аналіз спрямованості та кінцевої результативності сучасних соціальних змін, наявних в українському суспільстві;
- встановлення та систематизація ключових проблем соціологічної теорії на новітньому етапі її розвитку;
- формування критичного осмислення пропонованих концепцій, теорій, поглядів.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен:

- ідентифікувати, формулювати і розуміти причини і наслідки безперервного процесу соціальних змін;
- інтегрувати теоретичні знання щодо динаміки розвитку соціальних інститутів і соціальної структури суспільства в практичній діяльності психолога.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач вищої освіти повинен знати:

- основні концептуальні підходи до аналізу соціальних змін;
- сутність соціальних змін, фактори та джерела їх виникнення;
- типологію соціальних змін, їх взаємозв'язок із соціальними рухами та процесами;
- тенденції соціальних змін у соціальних інститутах, соціальній структурі сучасного українського суспільства;
- механізми та проблеми управління соціальними змінами.

уміти:

- застосовувати процесний підхід до аналізу суспільства та окремих його підструктур;

- проводити порівняльний аналіз стану соціальних систем та підсистем у процесі соціальних змін;
- давати оцінку спрямованості та результативності соціальних змін.

Означені знання та вміння допоможуть спеціалісту в удосконаленні напрямків його професійної діяльності та сприятимуть інтелектуальному росту особистості.

ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН

Тема 1. Соціальні зміни: поняття, сутність, типологія

1. Поняття «соціальний вимір».
2. Рівні виникнення і розвитку соціальних змін.
3. Види соціальних змін.
4. Провідні чинники соціальних змін.

Методичні рекомендації до вивчення теми (2 год.)

Мета: сформувати теоретичне підґрунтя поняття соціологічний вимір, засвоїти розуміння сутності та типології соціальних змін.

Методичні вказівки. Здобувачам рекомендується почати вивчення теми з усвідомлення сутності поняття «соціальний вимір», опанувати основні визначення та характеристики соціальних змін. Наступний крок – вміти ідентифікувати рівень виникнення і розвитку соціальних змін, визначати форму соціальних змін.

Соціологічний вимір – це операція, за допомогою якої можна отримати кількісні характеристики досліджуваного об'єкта.

Соціальне як сукупність певних рис та властивостей суспільних відносин, інтегроване індивідами чи спільнотами у процесі спільної діяльності в конкретних умовах, що виявляється в їхніх стосунках, ставленні один до одного, до явищ та процесів суспільного життя. У такому ракурсі соціальна зміна – це перехід соціальних систем, спільнот, інститутів і організацій з одного стану в інший.

Соціальна зміна – це різниця між станом соціальної системи (групи, організації) у певний момент і станом тієї ж самої системи (групи, організації) в інший момент, на іншому часовому відрізку (П. Штомпка). Соціальні зміни відбуваються на деяких рівнях: зміна складу системи; зміна структури системи; зміна функцій, які виконують елементи системи.

Соціальні зміни можуть відбуватися у таких основних формах: функціональні зміни, реформи, революції, модернізації, трансформації, кризи.

Серед *основних причин соціальних змін* можна виділити наступні:

- прогрес у науці, техніці та технологіях;
- розвиток виробництва і зростання продуктивних сил;
- ускладнення структури суспільства і його диференціація;
- підвищення адаптивної здатності суспільства й раціоналізація всіх сфер життєдіяльності;
- постійно зростаючі потреби людей;
- суперечності й конфлікти, боротьба за різні ресурси між соціальними класами та верствами суспільства;
- вплив навколишнього природного й соціального середовища.

Отже, проведення широкомасштабних соціологічних досліджень усіх сфер суспільного життя є ефективним засобом з'ясування стану тих соціальних структур у суспільстві, які визначають характер, особливості й оптимальні умови перебігу соціальних змін.

Питання для обговорення

1. Поняття «соціальний вимір». Соціологічні показники та індикатори.
2. Визначення поняття «соціальний». Основні риси соціального.
3. Рецепція «соціальних змін».
4. Рівні здійснення / прояву соціальних змін.
5. Основні форми соціальних змін.
6. Революційний характер реформ.
7. Соціальна революція, соціальна модернізація, соціальна трансформація.
8. Види соціальних змін залежно від типу соціальних зв'язків.
9. Причини соціальних змін. Внутрішні й зовнішні чинники соціальних змін.
10. Еволюційні, революційні, прогресивні, імітаційні, інноваційні зміни: сутність і специфіка проявлення.
11. Параметри, що свідчать про розвиток суспільства в результаті соціальних змін.

Завдання для практичного заняття

1. Підготуйте есе за темою «Внутрішні та зовнішні чинники соціальних змін: українські реалії» або «Криза як соціальний феномен: українські реалії та перспективи розв'язання».

При написанні есе пропонуємо дотримуватися наступних вимог:

→ Чітко окреслити назву есе, у яку виноситься визначення проблеми / питання, дискусійний характер обговорення певного соціального явища, означення фокусу уваги, у якому автор планує аналізувати явище / проблему / злободенне питання соціальної дійсності.

→ Структура есе містить вступ, основну частину, висновок, список літератури. Обсяг вступної частини – 15-20 %. У вступі автор окреслює актуальність обраної теми, зазначає науковців, які проявляють інтерес до теми. Основна частина – це опрозорення означеної проблеми / питання / явища з висуненням і доведенням однієї чи двох тез. Автор має обґрунтувати своє бачення проблеми / питання, використовуючи за аргументи цитати з наукових джерел, власні спостереження, результати соціологічних опитувань тощо. Висновки (10-15 %) – це підсумок викладеного матеріалу та міркування про подальші перспективи дослідження. Список літератури має бути в порядку цитування в тексті роботи.

→ Стиль викладу думок має бути емоційний, публіцистичний, оскільки цей тип роботи передбачає, у першу чергу, виклад думок і ідей автора, висвітлення та обґрунтування власного погляду на проблему / питання.

→ Обсяг есе – 4000-6000 знаків.

→ При технічному оформленні роботи варто обрати шрифт Times New Roman розміром 14 п. Заголовок есе оформити напівжирним капслоком (Times New Roman 14 п.), вирівняти по центру. Текст друкувати, використовуючи міжрядковий інтервал – полуторний, вирівнювати текст за шириною. Абзацний відступ має дорівнювати 1.25 см. Рекомендовані поля: ліворуч – 2 см, праворуч – 1 см, зверху та знизу – по 2 см.

Заповніть подану таблицю.

Вид змін	Характеристика	Приклад на рівні...		
		Інститутів / організацій	Малих / великих груп	Соцієтальному / глобальному
Еволюційні зміни				
Револьюційні зміни				
Прогресивні зміни				

Імітаційні зміни				
Інноваційні зміни				

Завдання для самостійної роботи

1. Поняття соціальна зміна, розвиток і поступ у концепції Пйотра Штомпки.
2. Систематичне відстежування тенденцій соціального розвитку і змін якості життя населення України.
3. Історія проведення моніторингу соціальних змін в сучасній Україні.
4. Етичні дилеми та можливі наслідки публікації результатів дослідження соціальних змін.

Література

1. Галузеві соціології в умовах глобальних змін і суспільних трансформацій (2017). Упоряд. А. О. Петренко-Лисак, В. В. Чепак. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 308 с.
2. Ковтуненко, Е. С. (2013). Теоретико-методологічні та концептуальні засади соціологічного дослідження соціальних змін. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, 18, 95–103
<https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.18.95.pdf>
3. Злобіна, О. (2004). Особистість як суб'єкт соціальних змін. Київ: ІС НАНУ, 400 с.
4. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць (2004). Харков: ХНУ ім. В. Каразіна, 621 с.
5. Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні (2019). Ред. О. Резнік. Київ: Інститут соціології НАН України, 288 с.
6. Структурно-логічні схеми. Таблиці. Опорні конспекти. Есе. (2015). Навчальні презентації: рекомендації до складання : метод. посіб. для студ. / уклад.: Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатович, В. М. Швирка. Старобільськ, 112 с.
7. Теорія соціальних змін: сучасні соціологічні концептуалізації (2014). Навч. посіб. Київ: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 220 с.
8. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін (2018). Київ: Інститут соціології НАН України, 526 с.

Тема 2. Соціологічні теорії і концепції соціальних трансформацій

1. Концепції циклічного розвитку в теорії соціальних змін (А. Тойнбі, К. Маркс, П. Штомпка).
2. Теорії соціально-економічного, формаційного, цивілізаційного розвитку, особливості їх застосування щодо соціальних змін.
3. Сучасні підходи до вивчення соціальних змін.
4. Дослідження українських соціологів щодо змін у сучасній Україні.

Методичні рекомендації до вивчення теми (4 год.)

Мета: виробити розуміння основних рис та специфіки концепцій соціальних трансформацій, сформувані теоретичне підґрунтя усвідомлення сучасних підходів до вивчення соціальних змін.

Методичні вказівки. Здобувачам рекомендується почати вивчення теми з розуміння сутності теорій соціально-економічного, формаційного, цивілізаційного розвитку суспільства. Далі – зосередитися на виробленні вмінь і навичок застосування отриманих знань щодо аналізу соціальних змін. Наступний крок – вміти ідентифікувати сучасні соціальні зміни, знати українських науковців, що досліджують зміни в сучасній Україні.

Суть соціальних змін влучно визначив Нейл Смелзер: «Соціальні зміни – це зміни способу організації суспільства». Якщо наявність соціальних змін у соціальних системах визнається всіма соціологами, то із *приводу факторів соціальних змін висловлюються різні думки*. Так, щодо ролі об'єктивних і суб'єктивних факторів у соціальних змінах висловлюються дві точки зору: 1) прихильники суб'єктивізму як основну причину соціальних змін розглядають свідому діяльність індивіда або групи людей, на перший план висувається індивідуальна свідомість; 2) прихильники об'єктивізму думають, що в суспільстві діють об'єктивні закони, не залежні від волі й свідомості людей.

У сучасній соціології виділяють наступні концепції соціальних змін:

1) Теорії еволюційного розвитку суспільства (соціальний еволюціонізм). Соціальний еволюціонізм являє собою спробу глобального осмислення історичного процесу як частини загального, нескінченно різноманітного й активного процесу еволюції космосу, сонячної системи, Землі (Г. Спенсер, Т. Парсонс, Р. Белл, Дж. Ленські). Зміни в суспільстві призводять до формування все більш різноманітних і взаємозалежних структур, а основними законами суспільства є «боротьба за існування» і «виживання найбільш пристосованих».

2) Теорії циклічних змін (О. Шпенгер, А. Тойнбі, В. Парето). Прихильники теорії циклічних змін вважають, що будь-яка цивілізація переживає розквіт і неминучий занепад. Порівнюючи між собою суспільства, вони намагаються знайти подібне в стадіях їх зростання і спаду; з'ясовують закономірності зростання і занепаду цивілізацій.

3) Функціоналістська модель соціальних змін. Для цієї моделі центральним є поняття суспільства як системи взаємопов'язаних і взаємозалежних компонентів. Ця система завжди прагне до рівноваги. Зміни відбуваються тоді, коли рівновага порушується: система змушена відновлювати рівновагу. Суспільства є консервативними і не сприймають зміни, які виводять їх із стану рівноваги (Т. Парсонс). Представники структурно-функціоналістської теорії (Ф. Тьонніс, Е. Дюркгейм, М. Вебер, У. Огборн) процеси соціальних змін пов'язують з виникненням масового суспільства. «Масовим» називають таке суспільство, в якому досягається зростання продуктивності праці, стабільний дохід, матеріальний добробут, але послаблюються соціальні зв'язки – люди відчують себе ізольованими, духовно ослабленими, морально виснаженими. Це дає підстави вченим говорити, що процес створення «єдиної маси» з людей різних соціальних кіл призводить до загальної дегуманізації.

4) Прихильники теорій соціального конфлікту (К. Маркс, Р. Дарендорф, С. Хантінгтон) вбачають боротьбу за владу головною причиною соціальних змін, акцентують на тому, що будь-яке суспільство засноване на домінуванні одних груп людей над іншими.

Новітня українська соціологія (за М. М. Підлісним)

Автор	Наукові інтереси
С. Войтович	Проблема соціальних і професійних орієнтацій молоді, динаміка престижу й привабливості професій, відтворення професійної і соціальної структури суспільства та процесів трудової мобільності
В. Ворона	Економічні та соціальні закономірності розвитку суспільства
М. Головаха	Теорія та методологія соціології, соціологія політики та соціальних трансформацій, соціологія особистості
С. Макеев	Соціальна структура суспільства, тенденції соціальної стратифікації, напрямки та масштаби соціальної мобільності
В. Ніколаєвський	Соціальні зміни, конфліктологія, громадська думка

І. Прибиткова	Безробіття, соціальний захист вразливих груп населення, бідність населення, новітні еміграційні процеси
В. Тарасенко	Формування і розвиток соціальних потреб, соціальне споживання та споживацтво, пізнавальні технології в соціології
Н. Черниш	Теоретична соціологія, історія української та зарубіжної соціології, етносоціологія, соціологія регіоналізму, соціологія ідентичності, соціологія глобалізації
О. Якуба	Соціальна структура, соціальні інстинкти, соціальна активність, особа в системі соціальних зв'язків

Знання сутності теорій і відмінностей між ними дає змогу зрозуміти закони еволюції людства, сформуванати системне бачення процесів в світовій соціальній системі і в окремих суспільствах, а владі – правильно обрати шляхи виходу України з кризи і «лікування соціальних хвороб».

Питання для обговорення:

1. Поясніть, чому не будь-які зміни вважаються соціальними.
2. Охарактеризуйте підґрунтя для дискусій щодо факторів соціальних змін.
3. Об'єктивні та суб'єктивні фактори соціальних змін.
4. Розкрийте сутність понять: короткострокові й довгострокові соціальні зміни; часткові й соціетальні соціальні зміни.
5. Сутність еволюційного підходу в оцінці соціальних змін.
6. Погляди представників теорії циклічних змін на закономірності розквіту й занепаду цивілізацій.
7. Розкрийте поняття «модернізація» і «постмодернізація».
8. Функціоналістська модель соціальних змін: сутність, представники, дискусійні положення.
9. Сутність, представники, дискусійні положення теорії соціального конфлікту у фокусі інтерпретації соціальних змін.
10. Провідні тези теорії модернізації.

Завдання для практичного заняття

1. Підготуйте презентацію на одну із запропонованих тем:
 - а) Соціальний еволюціонізм Герберта Спенсера.
 - б) Теорія еволюційних змін Талкотта Парсонса.
 - в) Теорія Джеральда Ленскі щодо наслідків змін в економічній сфері.

- d) Теорія циклічних змін Освальда Шпенглера.
- e) Закономірності зростання і занепаду цивілізації в інтерпретації Арнольда Тойнбі.
- f) Концепція циркуляції еліт Вільфредо Парето.
- g) Підсилення егоїстичних настроїв як наслідки соціальних змін в концепції Фердинанда Тьонісса.
- h) Теорія соціальних змін Уільяма Огборна.
- i) Концепція соціальних змін Самюеля Хантінгтона.

Рекомендації щодо змісту та оформлення мультимедійних презентацій (за матеріалами <http://ccts.ho.ua/prepod/prezent.pdf>):

→ Презентація – це набір картинок-слайдів на певну тему, який зберігається у файлі спеціального формату. Кожен слайд може містити довільну текстову, графічну та відеоінформацію, анімацію, звук, діаграми і графіки, табличні й інші матеріали.

→ Формат слайдів: розмір слайдів має відповідати розміру екрана; орієнтація слайда – альбомна; ширина слайда – 24 см; висота слайда – 18 см; нумерувати слайди слід арабськими цифрами; формат показу слайдів – «Демонстрація»; графічний і текстовий матеріали розміщуються на слайдах так, щоб ліворуч і праворуч від краю слайда залишалось чисте поле шириною не менше 0,5 см.

→ Основні слайди презентації повинні мати: титульний аркуш; зміст з кнопками навігації; основні пункти презентації; (!) *список джерел (до 5 основних)*; кнопки навігації потрібні для швидкості переміщення усередині презентації. Список джерел повинен бути з докладним зазначенням вихідних матеріалів (звідки взяли ілюстрації, звуки, тексти, посилання). Крім електронних адрес потрібно вказувати і друковані видання.

→ Додаткові вимоги до змісту презентації (за Д. Льюїсом):

- кожен слайд має відображати одну думку;
- текст має складатися з коротких слів та простих речень;
- рядок має містити 6–8 слів;
- всього на слайді має бути 6–8 рядків;
- загальна кількість слів не повинна перевищувати 50;
- дієслова мають бути в одній часовій формі;
- заголовки мають привертати увагу аудиторії та узагальнювати основні ідеї слайда;
- у заголовках мають бути і великі, і малі літери (а не тільки великі);

- слайди мають бути не надто яскравими – зайві прикраси лише створюють бар'єр на шляху ефективної передачі даних;
- кількість блоків статистичних даних на одному слайді має бути не більше чотирьох;
- підпис до ілюстрації розміщується під нею, а не над нею;
- усі слайди презентації мають бути витримані в одному стилі.

→ Вимоги щодо врахування фізіологічних особливостей людини у сприйнятті кольорів і форм: людина може одночасно запам'ятовувати не більше трьох фактів, висновків, визначень; фон є елементом заднього (другого) плану (він має виділяти, підкреслювати інформацію слайда, але не затуляти її); використання різних фонів на слайдах в рамках однієї презентації не створює відчуття єдності, зв'язності, стильності інформації, щоб уникнути цієї помилки, складання кольорової схеми презентації має починатися з вибору двох головних функціональних кольорів, які використовуються для фону та звичайного тексту; поєднання двох кольорів – кольору тексту та кольору фону – істотно впливає на глядача: деякі пари кольорів не тільки стомлюють зір, але й можуть призвести до стресу; традиція нашого сприйняття пов'язана з тим, що фон має бути світлим, а текст – темним; заважає сприйняттю текстової інформації й використаний у презентації фон у вигляді анімованого об'єкта; не слід використовувати виділення підкресленням, тому що в сприйнятті активних користувачів Інтернету підкреслення пов'язане з гіперпосиланням.

→ Вибір шрифтів: шрифти з зарубками (Times New Roman і Bookman) легко читаються, тому їх використовують для друку великих обсягів тексту; шрифти без зарубок (Arial і Verdana) простіші, тому вони краще виглядають у заголовках та колонтитулах. Згідно з висновком учених з лабораторії ергономіки зору (США), кращим шрифтом для читання тексту з екрану визнаний шрифт Verdana. Дослідники прийшли до висновку, що вибір правильного шрифту сприяє збереженню гостроти зору! Розмір шрифту не повинен бути дрібним. Найбільш «дрібний» для презентації – шрифт 22 пт.

→ Розташування інформації на сторінці. Простіше зчитувати інформацію розташовану горизонтально, а не вертикально. Найбільш важлива інформація повинна розташовуватися в центрі екрана. Форматувати текст необхідно за шириною. Не допускати «рваних» країв тексту.

33%	28%
16%	23%

Рівень запам'ятовування інформації залежить від її розташування на екрані.

15

→ (!) Під час презентації неприпустимо зчитування тексту з презентації, тобто надрукований і вимовний текст не повинні дублювати один одного. Необхідно дотримувалося неухильно правила: кількість тексту в презентаціях повинна становити 35 %. Увесь інший текст слід залишити або для усного виступу, або замінити його ілюстративним матеріалом: графіками, картинками тощо.

2. Зробіть *порівняльний аналіз* основних теоретичних підходів кінця XIX–початку XX ст. щодо визначення: змістового наповнення категорій «соціальні зміни»; основних чинників соціальних змін; спрямованості соціальних змін.

Завдання для самостійної роботи

1. Концепція соціальних змін у поглядах Карла Маркса.
2. Теорія модернізації суспільства.
3. Теорія світової системи Іммануїла. Валлерстайна.

Література

1. Гавриленко, І. М. (2011). Сучасна зарубіжна соціологія: навч. посіб. Київ: Вид-во Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України, 498 с.
2. Галузеві соціології в умовах глобальних змін і суспільних трансформацій (2017). Упоряд. А. О. Петренко-Лисак, В. В. Чепак. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 308 с.
3. Ковтуненко, Е. С. (2013). Теоретико-методологічні та концептуальні засади соціологічного дослідження соціальних змін. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, 18, 95–103.
<https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.18.95.pdf>
4. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць (2004). Харков: ХНУ ім. В. Каразіна, 621 с.
5. Підлісний, М. М. (2016). Соціологічний практикум: Навчально-наочний посібник у схемах і коментарях. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 126 с.

6. Соціологія: теорії середнього рівня: навчальний посібник (2020). За наук. ред. Ю. Ф. Пачковського [Н. В. Коваліско, Т. Д. Лапан, Н. Й. Черниш та ін.]. Київ: «Каравела», 356 с.
7. Штомпка, П. (2020). Соціологія. Аналіз суспільства. Львів: Колір ПРО. 800 с.

Тема 3. Поняття і сутність соціальних процесів, їх сутнісні риси

1. Роль соціальних процесів у соціальних змінах.
2. Основні підходи до типології соціальних процесів.
3. Типи соціальних процесів.
4. Рівні виникнення та перебігу соціальних процесів: макропроцеси, мезопроцеси, мікропроцеси.
5. Взаємозв'язок та взаємовплив соціальних процесів та соціальних змін.

Методичні рекомендації до вивчення теми (2 год.)

Мета: засвоїти основні риси та сутність соціальних процесів, сформувати усвідомлення ролі сучасних соціальних процесів, що відбуваються в українському суспільстві.

Методичні вказівки. Вихідним моментом у підготовці теми має стати розуміння, що суспільство – це система соціальних інститутів, їх регулятори постійно перебувають у процесі оновлення. Ніщо у суспільстві не може відбуватися поза соціальним процесом. Соціальний процес – послідовна зміна явищ суспільного буття, соціальні зміни в динаміці.

Будучи поодинокими епізодами, соціальні зміни утворюють певну послідовність, що, у свою чергу, дає підстави говорити про послідовність змін – процес переходу однієї зміни в іншу, які пов'язані між собою причинно-наслідковим зв'язком і являють фази єдиного трансформаційного процесу.

Важливим для класифікації соціальних процесів є ступінь загальності соціальних процесів. Соціальні процеси можуть бути класифіковані за характером; за системами, у яких відбуваються процеси; за напрямком руху; за можливістю обернення; за результатами соціальних змін; за змістом; за роллю, яку вони виконують у соціальній системі; за особливостями спрямування; у залежності від усвідомлення населенням їх кінцевих результатів; у залежності від часу розгортання і протікання соціальних процесів.

За рівнем соціальної системи розрізняються процеси: особливі (урбанізація, адаптація); загальні (пов'язані з діяльністю соціальних інститутів); соціетальні (глобальні процеси зміни структури суспільства).

Соціальний процес здійснюється в трьох можливих формах: об'єктний – у формі послідовної зміни стану соціального об'єкта; суб'єктний або діяльнісний – у формі послідовних дій суб'єкта; технологічний – у формі дотримання, здійснення певної технології (технологій).

Виділяють аналітичні моделі соціальних процесів, до яких уналежнюють: динамічну модель соціального процесу, яка оперує такими категоріями, як фази (стадії), тривалість, інтенсивність, темп, ритм, стан, оборотність; факторну модель соціального процесу, що базується на виділенні факторних змінних, що викликають, зумовлюють, змінюють або тягнуть за собою соціальний процес; технологічну модель соціального процесу – це погляд з позиції його оптимізації, визначення і віднайдення адекватних шляхів, способів і методів; типологічну модель соціальних процесів, яка визначається процесами взаємного зближення людей, або процесами їх об'єднання, процесами віддалення, або процесами роз'єднання людей.

Для соціальних процесів характерні *стадійність, фазність, етапність* їх перебігу й розвитку.

Одним із різновидів спрямованих соціальних процесів є процес розвитку, що відбувається під впливом ендогенних (внутрішні соціальні механізми) та екзогенних (поза соціально-системні) чинників. Такий процес розвитку, напрям якого оцінюється позитивно й визначається цінностями, називається соціальним прогресом. Протилежністю до прогресу є регрес. Прогресивність / регресивність має відносний характер (відносність групова; відносність історична; відносність ціннісна).

Питання для обговорення

1. Дайте визначення поняттю соціальний процес.
2. Окресліть специфічні особливості та відмінні риси соціальних процесів.
3. Опрозорте соціальні процеси за характером; за напрямом руху; за можливістю обернення, за часом розгортання і протікання.
4. Схарактеризуйте соціальні процеси за системами, у яких відбуваються процеси, та за рівнем соціальної системи.
5. Види соціальних процесів за Р. Мертоном.
6. Види соціальних процесів за особливостями спрямування.

7. У чому полягають відмінності між морфогенетичними та трансмутаційними соціальними процесами?
8. Розкрийте суть поділу соціальних процесів за змістом та за роллю, яку вони виконують у соціальній системі.
9. Опишіть аналітичні моделі соціальних процесів.
10. Назвіть основні риси соціального розвитку.
11. Розкрийте сутність соціального прогресу й соціального регресу.
12. У чому полягають завдання соціології у вивченні соціальних процесів?

Завдання для практичного заняття

1. *Проілюструйте прикладами* стадійність, фазність, етапність перебігу й розвитку соціальних процесів на рівні: 1) мережевої групи; б) соціального інституту; в) держави.

2. *Визначте, до якої групи процесів відносяться наведені нижче процеси, аргументуйте відповідь:*

- за характером;
- за системами, у яких відбуваються процеси;
- за напрямком руху;
- за можливістю обернення;
- за результатами соціальних змін;
- за змістом;
- за роллю, яку вони виконують у соціальній системі;
- за особливостями спрямування;
- у залежності від усвідомлення населенням їх кінцевих результатів;
- у залежності від часу розгортання і протікання соціальних процесів.

- a) процес урбанізації;
- b) процес виховання;
- c) процес глобалізації;
- d) процес ведення воєнних дій;
- e) процес адаптації;
- f) процес дезорганізації;
- g) процес еволюції;
- h) процес стабілізації;
- i) процес реструктуризації підприємства;
- j) процес асиміляції мігрантів.

3. *Укладіть кластер* основних понять за темою. Сам термін «кластер» у перекладі означає «сузір'я» або «пучок». Кластером називається графічний прийом систематизації знань у вигляді «грона» або «пучка» взаємопов'язаних фактів. Кластер – це спосіб графічної організації матеріалу, що дає змогу унаочнити ті мисленнєві процеси, що відбуваються при зануренні в ту чи ту тему (див. рис. 1).

Алгоритм створення кластеру (за Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатович, В. М. Швирка):

→ Посередині чистого аркуша написати ключове слово або речення, що є «серцем» ідеї, теми.

→ Навкруги «накидати» слова або речення, що відображають ідеї, факти, образи, які характерні для досліджуваної теми (модель «планета та її супутники»).

→ Елементи кластеру поєднують прямим лініями з ключовим поняттям. У кожного із «супутників» своєю чергою також з'являються «супутники», установлюються нові логічні зв'язки.

Як результат отримується структура, яка графічно відображає міркування, визначає інформаційне поле досліджуваної теми.

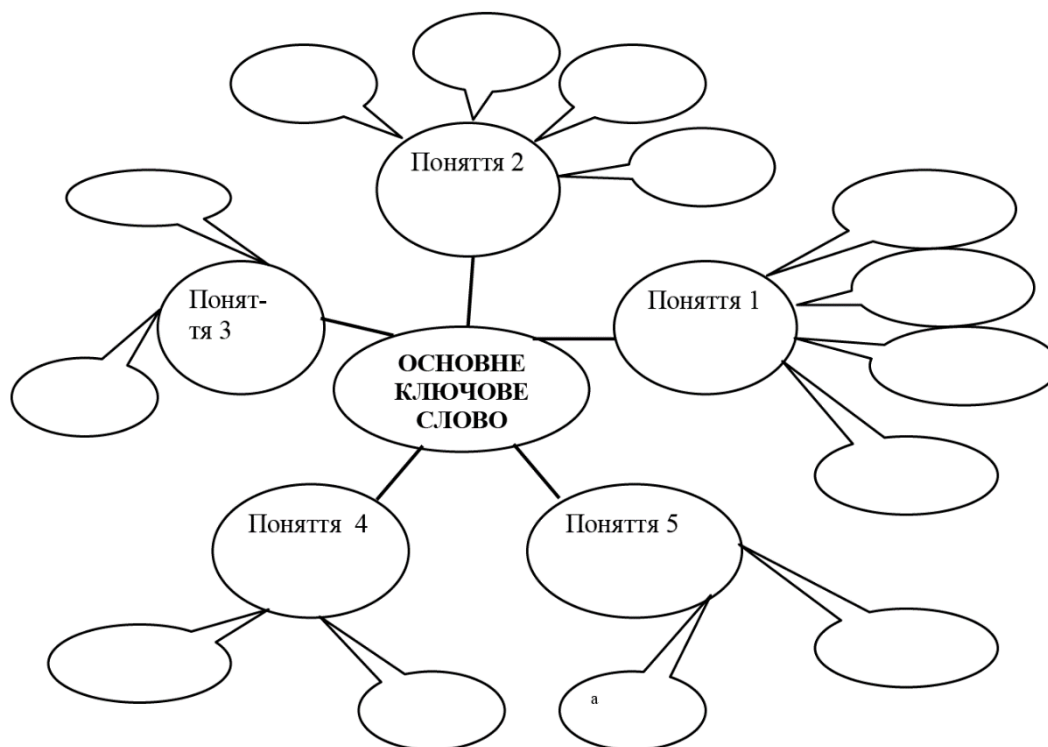

Рис. 1. Приклад формування кластеру основних понять
(за Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатович, В. М. Швирка)

Основні вимоги до складання схеми-кластеру:

- має бути досить простою, лаконічною й розміщуватися на одній сторінці;
- елементи схеми (поняття, інформаційні блоки) повинні розміщуватися так, щоб була зрозуміла їхня ієрархія (наприклад, родові й видові поняття, загальні й конкретні – у центрі, на периферії – допоміжні);
- схема має бути наочною, для чого можна використовувати символи, графічний матеріал, кольорові відтінки, таблиці тощо;
- якщо в схемі використовуються кольори, то їх не повинно бути забагато (2 – 3), зайва розмаїтість дратує зір, а тому погіршує цілісне сприйняття схеми;
- структурно-логічна схема має легко сприйматися, мати інформаційно-сміслову, образну, емоційну навантаженість.

Завдання для самостійної роботи

1. Класифікація основних соціальних процесів у концепції Роберта Парка і Ернеста Берджеса.
2. Концепція суспільного прогресу і його основні критерії.
3. Поняття соціального регресу: основні критерії і шляхи подолання.

Література

1. Губенко, Г. В. (2011). Суспільний прогрес і глобальні проблеми сучасності: навч.-метод. посіб. Суми: Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 36 с.
2. Козирєв, М. П. (2013). Соціологія: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 440 с.
3. Кондратюк, С. Ю. (2018). Інфографіка як засіб візуалізації навчального процесу. Черкаси: КНЗ «ЧОПОПП ЧОР», 36 с.
4. Пачковський, Ю. Ф. (2023). Соціологія і психологія: навч. посібник. Київ: «Каравела», 760 с.
5. Порпуліт, О. (2016). Демасифікація як провідна тенденція сучасного суспільства. *Соціальні комунікації і нові комунікативні технології: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції*, 84–86.
6. Теорія соціальних змін: сучасні соціологічні концептуалізації (2014). Навч. посіб. Київ: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 220 с.
7. Сміслова морфологія соціуму (2012). Ред. Н. Костенко. Київ: ІС НАН України, 419 с.

8. Структурно-логічні схеми. Таблиці. Опорні конспекти. Есе. (2015). Навчальні презентації: рекомендації до складання : метод. посіб. для студ. / уклад.: Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатович, В. М. Швирка. Старобільськ, 112 с.
9. Штомпка, П. (2020). Соціологія. Аналіз суспільства. Львів: Колір ПРО. 800 с.

Тема 4. Альтернативні концепції сучасного українського суспільства

1. Суспільство як соціальна феномен.
2. Характерні особливості сучасного суспільства.
3. Поняття соціального інституту.
4. Поняття інституалізації.
5. Характерні ознаки соціального інституту.
6. Види соціальних інститутів.
7. Функції і дисфункції соціальних інститутів.

Методичні рекомендації до вивчення теми (4 год.)

Мета: розкрити суть поняття суспільство, охарактеризувати його риси; сформулювати розуміння новітніх викликів сучасного суспільства з позицій соціологічних концепцій походження суспільства.

Методичні вказівки. До вивчення теми варто підходити з прийняття того факту, що суспільство – це сукупність усіх засобів взаємодії та форм об'єднання людей. Обізнаність із соціологічними концепціями походження суспільства, розуміння основних підходів до типологізації суспільства і знання їх характеристик дасть змогу аналізувати відмінності між індустріальним і постіндустріальним суспільством, інтерпретувати новітні виклики сучасного суспільства.

У сучасному розумінні суспільства переважає підхід до його аналізу як до цілісної системи елементів, що перебувають у взаємозумовленій взаємодії. Такий підхід називають системним, основним завданням його є дослідження як окремих сфер, соціальних інститутів, організацій, взаємозв'язків між ними, так і суспільства як цілісної системи та об'єднання різних знань у систему, яка могла б стати базовою теорією суспільства.

Суспільство – сукупність усіх засобів взаємодії та форм об'єднання людей.

До найхарактерніших сутнісних рис суспільства належать: спільність території проживання людей; цілісність і сталість основних сфер, інститутів та

організацій суспільства (єдине ціле); універсальність; певний рівень розвитку культури, соціальна пам'ять, система соціальних норм, духовних цінностей, символів тощо, покладених в основу соціальних зв'язків між людьми; автономність; інтегративність.

Найважливішими елементами суспільства як соціетальної системи виступають *його економічна, соціальна, політична й духовно-культурна структури*, взаємодія елементів яких (тобто систем менш загального порядку) інституціоналізує їх у соціальні системи (економічну, соціальну, політичну, духовно-культурну тощо).

Причини та процес виникнення суспільства може бути прояснений загальними теоріями (міфологічна, еволюційна, божественна, космічна) і соціологічними науковими концепціями (інструментальна, сексуальна, кратична, гендерна, семантична тощо).

Типологізація суспільств – це класифікація суспільств на основі визначення найважливіших і найсуттєвіших ознак, типових рис, які відрізняють одні суспільства від інших: головний спосіб здобуття засобів до існування; ціннісні критерії; розвиненість рівнів управління і ступеню соціального розшарування.

Провідні характеристики сучасного суспільства: рольовий характер взаємодії (очікування та поведінка людей зумовлюються їх суспільним статусом і соціальними функціями); поглиблений розподіл праці; формальна система регулювання відносин (на основі писемного права, законів, положень, договорів); складна система соціального управління (відокремлення інституту управління, соціальних органів управління та самоврядування); секуляризація (набуття світських ознак) релігії; виокремлення різноманітних соціальних інститутів.

Глобальні виклики і проблеми постіндустріального / інформаційного суспільства: підвищення агресивності особистості й зростання конфліктогенності громадянського суспільства; значне підвищення тиску на владу; виникнення нових соціальних зв'язків, нових типів громадянської поведінки; виникнення нових форм соціальної організації та комунікації; демографічна криза; боротьба за життєво необхідні ресурси; техногенні катастрофи нового покоління тощо.

Для суспільства як складної організованої системи життєво важливо закріпити певні типи соціальних взаємодій, зробити їх узгодженими, доцільними, регламентованими, обов'язковими для соціальних спільнот,

соціальних організацій, соціальних груп. Цій меті слугують соціальні інститути. *Соціальний інститут* – організована система зв'язків, соціальних норм, поведінки людей і організацій, що об'єднують важливі суспільні цінності та процедури, для задоволення основних потреб суспільства і особистості. Соціальні інститути, забезпечуючи відносну стійкість соціальних відносин, є подвійним соціальним утворенням: за формою – це організаційний механізм (сукупність організацій, спеціалістів, матеріальних та інформаційних засобів), за змістом – це функціональний механізм (сукупність соціальних норм у конкретній сфері соціальних відносин).

Найпоширенішою є класифікація соціальних інститутів за критерієм цілей (змістових завдань) та сферою дії: економічні, політичні, культурні та виховні, соціальні комплекси інститутів. За критерієм способу регулювання поведінки людей у межах певних інститутів виділяють формальні та неформальні соціальні інститути.

Кожен соціальний інститут виконує низку функцій загальних (регулятивна, інтегративна, комунікативна, функція відтворення, функція соціалізації тощо) та спеціальних (латентних або прихованих).

Питання для обговорення

1. Соціологічна думка щодо осмислення сутності, основних засад функціонування й особливостей суспільства як соціального феномену.
2. Найхарактерніші сутнісні риси суспільства.
3. Функції економічної, соціальної, політичної та духовно-культурної системи суспільства.
4. Провідні риси інформаційного суспільства.
5. Глобальні виклики і проблеми постіндустріального / інформаційного суспільства.
6. Поняття про модернізацію. Органічна та неорганічна модернізація.
7. Поняття соціального інституту. Погляди соціологів на сутність і функції соціальних інститутів.
8. Структурні ознаки соціальних інститутів.
9. Класифікація соціальних інститутів за критерієм цілей, за критерієм способу регулювання поведінки людей.
10. Функції і дисфункції соціальних інститутів. Чинники, які підтримують функціональність соціального інституту.

Завдання для практичного заняття

1. З поданого переліку функцій оберіть ті, які є спільними для соціальних інститутів і ті, виконання яких є «обов'язком» конкретного соціального інституту. Для кожного соціального інституту назвіть явні й латентні специфічні функції.

- a) функція відтворення нових поколінь;
- b) функція політичної соціалізації;
- c) функція організації добровільних об'єднань;
- d) функція науково-дослідна;
- e) функція збереження і функціонування всіх складових незалежної держави;
- f) функція підтримки та розвитку суспільного поділу праці;
- g) функція соціального управління;
- h) функція регулювання міжособистісних стосунків;
- i) функція розподілу матеріальних благ;
- j) функція сприяння засвоєнню культурних цінностей;
- k) функція соціалізації індивідів;
- l) репродуктивна функція;
- m) функція соціального контролю;
- n) світоглядна функція;
- o) функція задоволення найважливіших життєвих потреб суспільства;
- p) функція відкриття і передачі нових знань;
- q) комунікативна функція;
- r) ціннісно-нормативна функція;
- s) виховна функція;
- t) функція соціальної селекції.

2. Укладіть *причино-наслідкову діаграму Ісікави* щодо негативних наслідків становлення інформаційного суспільства. Фішбоун (причинно-наслідкова діаграма Ісікави) – це графічний спосіб дослідження та визначення найбільш суттєвих причинно-наслідкових взаємозв'язків між чинниками (факторами) та наслідками в досліджуваній ситуації чи проблемі (див. рис. 2).

Діаграма названа на честь одного з найвидатніших японських теоретиків менеджменту професора Ісікави Каору, який запропонував її у 1952 році.

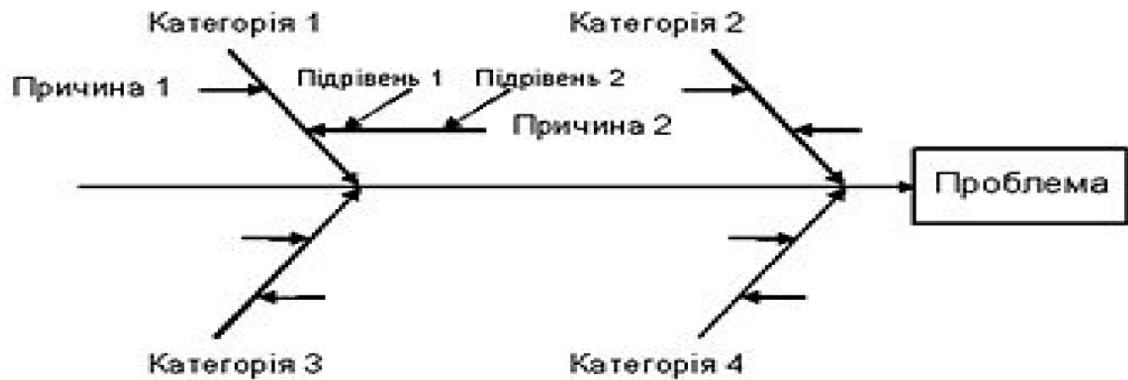

Рис. 2. Зразок причинно-наслідкової діаграми Ісікави – Фішбоун
(за Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатович, В. М. Швирка)

Рекомендації щодо змісту та оформлення схеми «Фішбоун» (за матеріалами <http://market.avianua.com/?p=875>)

→ Для побудови діаграми необхідно визначити проблему для наступного аналізу. Її формулювання записується в рамці в центрі правої сторони листа – «голова риби». Потім до неї проводиться горизонтальна лінія («хребет риби»). Далі до «хребта» приєднуються «великі кістки», які означають головні фактори (причини), що впливають на об'єкт аналізу.

→ На кожній з «великих кісток» записуються більш конкретні фактори у вигляді «середніх кісток», до яких приєднуються «дрібні кістки», які характеризують менш значущі фактори. Кожна з «кісток», нанесених на схему, являє собою в залежності від її положення або причину, або наслідок: попередня кістка по відношенню до наступної завжди є причиною, а наступна – наслідком.

→ На верхніх (або лівих) «кісточках» записуються формулювання причин проблеми. Ідеально, якщо різні частини проблеми розташовані так, що найбільш важлива знаходиться в голові риби. Цей прийом дозволяє нам «розбити» загальну проблемну тему на низку причин і аргументів.

→ Далі наносяться вторинні причини (причини рівня 2), які впливають на головні причини («більшої кістки»), а ті є наслідком вторинних причин. Вторинні причини записуються й розташовуються у вигляді «середніх кісток», що примикають до «більших». Причини рівня 3, які впливають на причини рівня 2, розташовуються у вигляді «дрібних кісток», що примикають до «середніх» тощо. У такий спосіб причини (фактори) оцінюються й ранжируються за їхньою значимістю, виділяючи особливо важливі.

→ На нижніх (або правих) кісточках записуються факти, які підтверджують, що дані причини проблеми існують.

→ Хвіст риби – висновок. Головне при вирішенні проблеми – встановити причинно-наслідкові зв'язки, відповісти на питання «чому?».

3. У вигляді *інфографіки* подайте інформацію щодо процесу інституалізації, звернувши увагу на такі моменти: визначення; умови здійснення інституалізації; ключові соціальні потреби, які породжують процеси інституалізації; основні етапи становлення соціального інституту тощо.

Інфографіка – це графічний спосіб подання інформації, даних та знань, змістом якого є невелика за обсягом, але значуща й лаконічно оформлена інформація.

Рекомендації щодо змісту та оформлення інфографіки (за матеріалами http://oipopp.ed-sp.net/public/repository/posibnyk_infografika_.pdf):

→ найважливіша інформація має бути найпомітнішою, відповідати загальній ідеї, узгоджуватися з рівнем кваліфікації та із пізнавальними запитами цільової аудиторії;

→ текстова інформація має бути лаконічною, простою, корисною, чіткою;

→ однотипові елементи мають відображати певний розділ;

→ найбільш сприйнятна кольорова гама складається із трьох кольорів у поєднанні із кількома їх відтінками;

→ застосовуйте прийоми порівняння і зіставлення, демонструйте зв'язки та залежності між елементами, використовуйте прості і зрозумілі графічні образи;

→ при розробленні інфографіки пам'ятайте про правило взаємодоповнюваності тексту та зображення. Зображення не повинно відволікати й перешкоджати сприйняттю матеріалу, перетягувати увагу реципієнта;

→ шрифти з зарубками (Times New Roman і Bookman) легко читаються, тому їх доречно використовувати для оформлення великих обсягів тексту; шрифти без зарубок (Arial і Verdana) простіші, тому вони краще виглядають у заголовках;

→ не використовуйте зайві елементи для оздоблення, оскільки вони відволікатимуть увагу від сприйняття головної думки.

Завдання для самостійної роботи

1. Загальні теорії виникнення суспільства.
2. Соціологічні концепції походження суспільства.
3. Теорія постіндустріального суспільства Данієля Белла.
4. Типологія соціальних інститутів Чарльза Райт Міллса.

5. Україна як постмодерне суспільство.
6. Україна як віртуальне суспільство.
7. Україна як суспільство сталого розвитку.
8. Україна як «сателітне» суспільство.
9. Україна в аспекті глобалізації.

Література

1. Глобалізація в соціологічному вимірі (2011). Київ: Інститут соціології НАН України, 319 с.
2. Козирев, М. П. (2013). Соціологія: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 440 с.
3. Кондратюк, С. Ю. (2018). Інфографіка як засіб візуалізації навчального процесу. Черкаси: КНЗ «ЧОПООП ЧОР», 36 с.
4. Купрій, Т. Г. (2011). Соціологія. Схеми, таблиці, діаграми, графіки. Київ: Видавництво Київського університету імені Бориса Грінченка, 161 с.
5. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць (2004). Харков: ХНУ ім. В. Каразіна, 621 с.
6. Пачковський, Ю. Ф. (2023). Соціологія і психологія: навч. посібник. Київ: «Каравела», 760 с.
7. Підлісний, М. М. (2016). Соціологічний практикум: навчально-наочний посібник у схемах і коментарях. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 126 с.
8. Соціологічна теорія: традиції та сучасність (2007). Ред. А. Ручка. Київ: ІС НАНУ, 155 с.
9. Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні (2019). Ред. О. Резнік. Київ: Інститут соціології НАН України, 288 с.
10. Штомпка, П. (2020). Соціологія. Аналіз суспільства. Львів: Колір ПРО. 800 с.
11. Штомпка, П. (2020). Соціологія. Аналіз суспільства. Львів: Колір ПРО. 800 с.

Тема 5. Основні тенденції соціальних трансформацій в сучасному суспільстві

1. Сутність феномена соціальної стратифікації.
2. Соціальна стратифікація та соціальні нерівності.

3. Класова структура сучасних суспільств.
4. Проблема соціальної ідентифікації українського суспільства.
5. Зміст, умови та типи соціальної мобільності.
6. Соціальне самопочуття в умовах модернізації українського суспільства.

Методичні рекомендації до вивчення теми (4 год.)

Мета: сформувати розуміння сутності феноменів соціальна стратифікація, соціальна мобільність, соціальні нерівності; підготувати підґрунтя для виявлення причин і наслідків процесів маргіналізації соціальних груп та проблем формування середнього класу на етапі трансформації українського суспільства.

Методичні вказівки. Визначити термін соціальна структура суспільства, проаналізувати основні складові соціальної структури суспільства. Далі рекомендуємо пояснити вплив соціальної нерівності на формування соціальної структури суспільства, проаналізувати зміст соціальної стратифікації, розкрити сутність її видів. На підставі отриманих знань, визначити основні елементи соціально-класової структури сучасного українського суспільства.

Соціальна структура суспільства – сукупність взаємозалежних та взаємодіючих соціальних груп, соціальних інститутів і соціальних відносин (зв'язків) між ними. Поняття «соціальна структура» охоплює системно-організаційний і стратифікаційний аспекти.

Соціальна стратифікація – поділ суспільства на вертикально розташовані соціальні групи і верстви (страти), які мають різний дохід, багатство, обсяг влади, престиж, освіту тощо. Соціальна стратифікація означає як сам процес, що безперервно триває в суспільстві, так і його результат. Дослідники при розгляді цього питання беруть до уваги не тільки економічний капітал, що вимірюється у категоріях власності й доходу, а й культурний (освіта, особливі знання, вміння, стилі життя), соціальний (соціальні зв'язки), символічний (авторитет, престиж, репутація). Е. Гіденс розрізняє чотири головні історичні види стратифікаційних систем: рабство, касты, стани та класи. Е. Дюркгайм, К. Девіс, У. Мур наголошують, що в суспільствах деякі види діяльності вважаються більш важливими порівняно з іншими, і нерівність у винагороді сприяє тому, щоб важливіші види діяльності виконувалися найобдарованішими та кваліфікованими людьми. К. Маркс, який надавав першорядної ваги поняттю класу і вважав, що клас є об'єктивно заданою характеристикою економічної

структури суспільства. М. Вебер, який крім багатства, виділяє два інші аспекти стратифікації – статус та партію.

Методологічні підходи до аналізу соціальної стратифікації можуть бути репрезентовані у такий спосіб (за О. А. Рахманов):

Функціональний підхід	Конфліктологічний підхід	Еволюційний підхід
Стратифікація природна, необхідна і немінуча, оскільки пов'язана з багатоманітністю потреб, функцій і соціальних ролей	Стратифікація не є необхідністю та немінучою. Вона виникає з конфлікту	Стратифікація не завжди є необхідною так корисною. Вона з'являється не тільки внаслідок природних потреб, але і на основі конфлікту, що виникає на ґрунті розподілу додаткової вартості
Винагорода здійснюється у відповідності з роллю і тому справедлива	Стратифікація несправедлива. Її визначають інтереси владоспроможних	Винагорода може бути справедливою і несправедливою
Стратифікація забезпечує оптимальне функціонування суспільства	Стратифікація ускладнює, затрудняє нормальне функціонування суспільства	Стратифікація може сприяти нормальному функціонуванню суспільства, а може й ускладнювати його

Якщо за попередніх типів стратифікації достатньо було одного параметра, то класове структурування передбачає застосування сукупності критеріїв. *Клас* – угруповання людей на основі нерівного становища щодо основних соціальних ресурсів, які визначають їхні життєві шанси, соціальні претензії та соціальні можливості спільно діяти. Класова приналежність суттєво визначає долю, спосіб і стилі життя особистості, впливаючи на: а) тривалість її життя (через умови праці, побуту, харчування, медицину, спорт, увагу до організму тощо); б) її сімейне життя, тобто комунікацію і розподіл обов'язків в сім'ї, секс і подружню вірність (через культурний рівень, освіту, професію); в) дозвілля (через зміст читання, спорт, інтерес до культурних подій, спілкування).

У сучасних постіндустріальних суспільствах панівне становище має середній клас. Існує два підходи у визначенні середнього класу – суб'єктивний та об'єктивний. Суб'єктивний ґрунтується на принципі самоідентифікації, тобто виходить із міркувань самих членів суспільства стосовно того, до якої соціальної верстви чи класу вони належать. Об'єктивний підхід оперує ознаками, що не залежать від переконань індивіда, – найчастіше це характер праці та рівень доходів.

Соціальна структура сучасного українського суспільства залежить від спрямування сутності соціальних трансформацій, суть яких – у зміні

функціональних зв'язків у суспільстві: зміна суспільної форми всіх основних соціальних інститутів; трансформація соціальної природи основних компонентів соціальної структури; ослаблення існуючих у суспільстві стратифікаційних обмежень; активізація процесів маргіналізації; зміна порівняльної ролі компонентів соціального статусу; підвищення соціального престижу освіти і кваліфікації, посилення ролі культурного чинника у формуванні високостатусних груп; зміна якісних і кількісних параметрів соціальної структури.

Позиція або становище людини в суспільстві, зокрема, в межах його класової структури, можуть бути визначені як *соціальний статус*. У соціології виділяють два види соціальних статусів: а) приписуваний статус – сукупність характеристик, що зумовлені об'єктивними обставинами народження і перебувають поза контролем окремого індивіда (стать, національність, вік, статус батьків або соціальне походження); б) досяжний статус – сукупність характеристик, які має індивід внаслідок здобуття освіти, знань, навичок, професіоналізму. В останньому випадку йдеться про *соціальну мобільність* – зміну особистостями, групами, спільнотами, організаціями та іншими суб'єктами своїх соціальних статусів в межах класової структури або інших систем стратифікації. За напрямом переміщення розрізняють вертикальну соціальну мобільність – посадове, кваліфікаційне зростання чи декваліфікація, перехід до групи та верстви з вищим чи нижчим статусом, і горизонтальну соціальну мобільність – рух між соціально однорідними позиціями й категоріями населення.

Питання для обговорення

1. Розкрийте сутність поняття «соціальна стратифікація».
2. Окресліть основні елементи соціальної стратифікації суспільства.
3. Охарактеризуйте історичні типи соціальної стратифікації.
4. Методологічні підходи до аналізу соціальної стратифікації.
5. Класова структура сучасних суспільств: поняття класу, характеристика класів.
6. Визначте суттєві риси феномена «середній клас», окресліть його соціальні функції.
7. Суб'єктивний і об'єктивний підходи у визначенні середнього класу.
8. Окресліть зміни функціональних зв'язків у суспільстві, що становлять основу соціальної структури сучасного українського суспільства.

9. Розкрийте сутність процесу соціальної мобільності.

10. Види мобільності: вертикальна і горизонтальна, обмінна та структурна.

11. Які фактори впливають на сучасні процеси структуризації українського суспільства?

Завдання для практичного заняття

1. Заповніть таблицю, визначивши сильні й слабкі сторони теорій стратифікації

Назва, автор теоретичної концепції	Сильні сторони концепції: виклад основного змісту	Недоліки концепції: критика слабких позицій

2. Беручи до уваги тезу М. М. Підлісного: «Кожний соціальний клас має власну еліту... у багатого вона становить 0,5 % і називається групою надбагатіїв; у робітничого класу це так названа робоча аристократія – 10 % від чисельності свого класу; у нижчому класі – андерклас (убогі), що складає 2–7 %», – дайте відповідь на питання: чи є еліта в середньому класі; за якими показниками / функціями / ознаками може бути визначена еліта в середньому класі. Відповідь обґрунтуйте.

3. Визначте, який тип статусу ілюструють подані позиції:

- безробітний;
- вождь;
- лідер думок;
- 30-літній інвалід;
- адмірал;
- професор, який емігрував;
- українець канадського походження;
- дитина;
- старший син;
- кохана дочка;
- батьки нареченого;
- почесний мешканець міста;
- ветеран війни;
- вимушено переміщена особа.

4. Внесіть відповіді в подану таблицю. Наведіть реальні приклади, що характеризують види соціальної мобільності: індивідуальну, групову,

соціальних організацій, соціальних інститутів, суспільств, візців поведінки, цінностей тощо.

Різновид мобільності	Вертикальна мобільність		Горизонтальна мобільність	Соціальні бар'єри, що стримують соціальну мобільність
	висхідна	низхідна		

5. Підготуйте доповідь на тему: «Соціальні функції соціальної нерівності у сучасному суспільстві: конструктивні чи деструктивні наслідки».

Доповідь – один із видів публічного (усного) представлення інформації з певного питання у вигляді розгорнутого повідомлення, що ґрунтується на залученні документальних даних. У доповіді поєднуються три якості дослідника: вміння провести наукове дослідження, вміння подати результати слухачам і кваліфіковано відповісти на питання.

Рекомендації щодо змісту та оформлення усної доповіді:

→ найпоширенішою є така структура доповіді: вступ, основна частина, висновок. У вступі потрібно визначити тему доповіді, причини її вибору, вказати актуальність проблеми, її значення, сформулювати мету доповіді, викласти історію питання. В основній частині – подати характеристики проблеми (виділити основний аспект проблеми, а потім – основні положення, які детально і послідовно проаналізувати). Висновки мають бути чіткими, лаконічними. Рекомендується повторити основну думку, а потім підсумувати найбільш важливі положення;

→ специфіка усного виступу накладає суттєвий відбиток на зміст і форму доповіді. Доречно частину матеріалу подати на слайдах, моніторі комп'ютера, схемах, діаграмах, таблицях тощо;

→ у доповіді повинні бути коментарі до ілюстративного матеріалу, а не його повторення;

→ при написанні доповіді слід зважати на те, що за 10 хвилин людина може прочитати матеріал, надрукований на чотирьох сторінках машинописного тексту (через 1,5 інтервали). Обсяг доповіді становить 3–4 сторінки (до 15 хвилин). Тривалість усного повідомлення не повинна перевищувати 15 хвилин;

→ доцільним є полемічний характер доповіді: це зацікавлює слухачів;

→ аргументуйте деякі положення доповіді прикладами, порівняннями, робіть висновки;

→ ставте слухачам риторичні запитання. Вони допоможуть активізувати увагу реципієнтів.

Завдання для самостійної роботи

1. Історичні типи стратифікаційного суспільства (Ентоні Гідденс).
2. Соціальна стратифікація у концепції Макса Вебера.
3. Стратифікаційний підхід Карла Маркса.
4. Функціоналістський аналіз соціальної стратифікації (Кінгслі Девіс, Вілберт Мур).
5. Функціоналістські уявлення Толкотта Парсонса щодо соціальної стратифікації.
6. Теорія соціальної стратифікації Питирима Сорокіна.
7. Кількісна концепція соціальної структури Пітера Блау.
8. Теоретична модель класової структури Джона Голдторпа.
9. Неомарксистська класова схема Еріка Оліна Райта.
10. Постіндустріальна класова схема Геста Еспін-Андерсена.
11. Соціальна структура сучасного українського суспільства.
12. Новітні соціологічні дослідження соціальної структури українського суспільства, (починаючи з 2022 року).
13. Маргінальність соціальних груп на етапі трансформації українського суспільства.
14. Проблеми формування середнього класу в Україні.
15. Особливості поточних інформаційно-культурних потреб населення України (за матеріалами новітніх соціологічних досліджень).
16. Зміни в системі освіти (за матеріалами новітніх соціологічних досліджень).
17. Трансформація ціннісної парадигми сучасного українця (за матеріалами новітніх соціологічних досліджень).

Література

1. Дороніна, М. С. (2011). Соціологія (візуалізація основних положень): навчальний посібник. Харків: Вид. ХНЕУ, 172 с.
2. Козирев, М. П. (2013). Соціологія: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 440 с.
3. Малиш, Л. О. (2017). Класичні принципи та правила досліджень соціальної стратифікації. Наукові записки НаУКМА, 196, 4–12.

4. Нестуля, О. О., Нестуля, С. І. (2009). Соціологія: практикум. Київ: Центр учбової літератури, 272 с.
5. Рахманов, О. А. (2011). Соціальна стратифікація і класова структура суспільства: навчально-методичний комплекс. Київ: КНЕУ, 21 с.
6. Пачковський, Ю. Ф. (2023). Соціологія і психологія: навч. посібник. Київ: «Каравела», 760 с.
7. Соціальна регуляція поведінки в умовах суспільної нестабільності (2013). Ред. О. Злобіна. Київ: Інститут соціології НАН України, 320 с.
8. Соціологія: теорії середнього рівня: навчальний посібник (2020). За наук. ред. Ю. Ф. Пачковського [Н. В. Коваліско, Т. Д. Лапан, Н. Й. Черниш та ін.]. Київ: «Каравела», 356 с.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

СОЦІОСТРУКТУРНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЬОГОДЕННЯ

Тема 6. Соціальний рух і соціальна трансформація (зміна): аналіз взаємовпливу

1. Сутність і механізми «соціальної дії» та «соціальної взаємодії».
2. Структура і класифікація соціальних дій.
3. Основні теорії соціальної взаємодії.
4. Ефекти соціальної взаємодії.
5. Соціальні рухи, їх природа й типи.
6. Масові рухи та їх вплив на виникнення і розвиток соціальних змін.
7. Вплив соціальних змін на виникнення масових рухів. Форми масових рухів.

Методичні рекомендації до вивчення теми (4 год.)

Мета: пояснити умови і принципи, що становлять підґрунтя різних соціальних взаємодій, розкрити причини участі людей в соціальних рухах та їх стадії розвитку.

Методичні вказівки. Базовим є розуміння сутності соціологічних категорій «соціальна дія», «соціальна взаємодія», «соціальні рухи». Наступний крок – виокремлення основних ідей, принципів, структурних елементів соціальної дії. Обізнаність із основними теоріями соціальної взаємодії дасть

змогу з'ясувати чинники участі людей в соціальних рухах, поглибити знання щодо основних типів соціальних рухів та стадій їх розвитку.

Соціальні дії – це система вчинків, засобів і методів, за допомогою яких особа чи соціальна група має намір змінити поведінку чи установки інших осіб і груп. Суттєвою характеристикою соціальних дій є такий обмін, у якому кожна із сторін є активним суб'єктом. Ефективність соціальної дії визначають досягнення взаєморозуміння, створення єдиного інформаційного поля, спільне розв'язання проблем. У якості основних елементів системи соціальної дії виступають: 1) діюча особа; 2) предмет дії чи особа, на котру діють; 3) метод впливу чи спосіб використання засобів дії; 4) реакція особи, на яку діють, чи результат дії.

Соціальна взаємодія – система взаємозумовлених соціальних дій, за яких дії одного суб'єкта (індивіда, групи, спільноти) одночасно є причиною і наслідком відповідних дій інших. До ознак соціальної взаємодії уналежнюють: предметність, ситуативність, експліцирування, рефлексивна багатозначність. Процеси соціальної дії і взаємодії характеризуються соціально-психологічними ефектами, які призводять до різноманітних змін та трансформацій у людських відносинах. Умовно їх можна поділити на такі групи: 1) ефекти співприсутності; 2) ефекти групового впливу; 3) ефекти групової інтеграції.

Соціальні рухи – сукупність колективних дій великої кількості людей, спрямованих на підтримку певних соціальних процесів і змін або на протидію їм. Соціальні рухи можуть як нагнітати напруження й конфлікти у суспільстві, так і бути засобом та інструментом їх подолання. Соціальні рухи не мають своєї організації, офіційного членства з фіксованими правами і нормами поведінки, санкціями, закріпленими статусними ролями.

У своєму розвитку соціальні рухи проходять кілька стадій: виникнення, об'єднання, формалізації, розпаду і зникнення. Основними чинниками участі індивідів у соціальних рухах є соціальна ізоляція людей, яка зумовлена їх неспроможністю впливати на соціально-політичні, економічні тощо процеси в суспільстві; маргінальність соціального становища, що проявляється у нестабільності, тимчасовості їхнього добробуту, невпевненості у власному майбутньому, членів сім'ї; зміна соціального статусу, яка зумовлена чинниками, що не залежать від індивіда; соціальна мобільність, яка призводить до зміни звичного способу життя, втрати улюбленої професії, місця проживання тощо; втрата сімейних зв'язків; особиста невлаштованість тощо.

Метою суспільних рухів можуть бути соціальні перевороти (революція, контрреволюція), конкретні політичні результати (рух в підтримку політичного

лідера), економічні, культурні, соціальні та інші реформи, поліпшення екологічної ситуації, зміна свідомості та поведінки учасників руху (рух анонімних алкоголіків, культові рухи), поліпшення правового, матеріального та соціального становища окремих груп населення (молодіжний, феміністичний, емігрантський рухи) тощо.

Сучасні масові соціальні рухи мають загальні принципи виникнення та функціонування: добровільність, колективність, рівноправність учасників, самоврядування, сполучення особистих і суспільних інтересів, законність та гласність.

До основних типів соціальних рухів уналежнюють експресивні рухи, утопічні рухи, реформаторські рухи, рухи опору тощо.

Питання для обговорення

1. Визначити поняття «соціальна дія», «соціальна взаємодія», «соціальний рух».
2. Охарактеризуйте елементи результативної соціальної дії.
3. Дайте огляд основних теорій соціальної дії.
4. Виокремте та схарактеризуйте основні елементи системи соціальної дії.
5. Опрозорте класифікації соціальних дій.
6. Опишіть ознаки соціальної взаємодії. Об'єктивна і суб'єктивна сторони соціальної взаємодії.
7. Окресліть механізми соціальної взаємодії.
8. Розкрийте сутність основних теорій соціальної взаємодії.
9. Соціально-психологічні ефекти процесів соціальних дій і взаємодій.
10. Опишіть стадії розвитку соціальних рухів.
11. Розгляньте причини розгортання суспільних рухів у фокусі теорій депривації, теорії масового суспільства, теорії мобілізації ресурсів тощо.
12. Назвіть основні чинники участі індивідів у соціальних рухах.
13. Окресліть типи соціальних рухів.
14. Визначте характерні риси сучасних суспільних масових рухів.

Завдання для практичного заняття

1. Укладіть опорний конспект з теми «Соціальна взаємодія як основа життєдіяльності суспільства». При виконанні завдання зверніть увагу на висвітлення сутності й механізмів соціальної дії, на опрозорення

змісту і характерних ознак соціальної взаємодії, на з'ясування ефектів соціальної взаємодії.

Опорний конспект – це побудована за спеціальними принципами візуальна модель змісту навчального матеріалу, у якій лаконічно відображено основні позиції певної теми, а також використовуються графічні прийоми підвищення ефекту запам'ятовування та засвоєння.

Опорний конспект презентує наочно навчальний матеріал у вигляді загального блоку чи окремими частинами, відбиває розуміння студентом структури аналізованого поняття / проблеми / явища, дає змогу проілюструвати зв'язки між головними і другорядними елементами основного поняття / теми.

Опорний конспект має низку виразних переваг, як-то: компактність і лаконічність викладу; адаптація великого за обсягом матеріалу до легко сприйманої та запам'ятовуваної схеми; унаочнення причинно-наслідкових та структурних зв'язків.

До елементів опорного конспекту уналежнюють (за Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатович, В. М. Швирка):

- опорний сигнал – це асоціативний символ, що має певне смислове навантаження (умовно – одиниця інформації), замінює певний фрагмент навчального матеріалу і здатний миттєво поновити його в пам'яті. В опорному конспекті як ОС можна використовувати: а) схеми, рисунки, діаграми, графіки, таблиці, формули (змістові ОС); б) незвичні компоненти: ключові слова, фрази, цікаві малюнки, значки, які поза розповіддю викладача не мають прямих змістових зв'язків з теоретичним матеріалом;
- опорний малюнок – умовне, схематичне, зображення інформації або об'єкта, яке легко відтворюється;
- опорний блок – певна структура, взаєморозташування опорних сигналів, що містить інформацію за тією чи тією частиною теми;
- блок-схема – кілька опорних блоків, що структуровано в більш об'ємну конструкцію.

При укладанні опорного конспекту рекомендуємо дотримуватися таких принципів (за Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатович, В. М. Швирка):

→ лаконічність (300–600 друкованих знаків). Зазвичай опорний конспект містить 4–5 блоків, розташування яких має бути зручним для відтворення та запам'ятовування;

→ структурність – полягає в об'єднанні опорних сигналів у логічно пов'язані смислові блоки. Логічно побудований матеріал легше запам'ятовується і швидше відтворюється;

→ акцентування. Матеріал опорного конспекту виглядає більш «рельєфним» за рахунок використання рамок незвичної конфігурації, різних шрифтів, кольору тощо;

→ автономність забезпечує можливість відтворення кожного блоку, який характеризується смисловою завершеністю;

→ асоціативність. При складанні опорного конспекту необхідно добирати ключові слова, речення, асоціації, схеми. Вдалий образ дозволяє відтворити матеріал за асоціаціями. Звичні асоціації та стереотипи допомагають більш швидкому та адекватному сприйняттю навчального матеріалу;

→ доступність матеріалу, простота – опора на наявні знання, що сприяє кращому розумінню та осмисленню нової інформації, більш міцному її засвоєнню, підвищує інтерес до теми. Необхідно уникати занадто складних шрифтів, малюнків, графіків, діаграм тощо;

→ колірна наочність і образність опорних сигналів вимагає урізноманітнювати опорні конспекти та блоки за формою, структурою, графічному виконанню, кольору, що викликає позитивні емоції, сприяє кращому сприйняттю, розумінню та запам'ятовуванню матеріалу.

2. Зробіть порівняльний аналіз 3–4 основних соціальних рухів певного типу (експресивні, утопічні, реформаторські, революційні, рухи опору) в українському суспільстві. Визначте спільне й відмінне в суті діяльності розглядуваних рухів.

3. Підготуйте презентацію на одну зі запропонованих тем:

- а) Соціальна дія в концепції Макса Вебера.
- б) Теорія соціальної дії Талкотта Парсонса.
- в) Теорія соціальної взаємодії Джорджа Каспара Хоманса.
- г) Концепція соціальної взаємодії Питирима Сорокіна.
- д) Основні ефекти соціальної взаємодії.
- е) Соціальна поведінка і соціальна взаємодія: протиріччя і наслідки
- ж) Волонтерський рух в Україні як форма громадянської активності в ситуації соціальної нестабільності.
- з) Соціальні та громадські рухи в Україні.
- и) Особливості екологічного руху як різновиду нових соціальних рухів.
- к) Ідеальна форма волонтерства з огляду на базові емоційні потреби.

- k) Волонтерство як стиль життя.
- l) Волонтерство під час війни.

Завдання для самостійної роботи

1. Вплив соціальних змін на виникнення масових рухів. Форми масових рухів.
2. Конструктивний та деструктивний характер масових утисків.
3. Проблеми керованості соціальними рухами.
4. Соціальна база довіри й підтримки волонтерського руху.

Література

1. Глобалізація в соціологічному вимірі (2011). Київ: Інститут соціології НАН України, 319 с.
2. Козирев, М. П. (2013). Соціологія: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 440 с.
3. Пачковський, Ю. Ф. (2023). Соціологія і психологія: навч. посібник. Київ: «Каравела», 760 с.
4. Підлісний, М. М. (2016). Соціологічний практикум: навчально-наочний посібник у схемах і коментарях. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 126 с.
5. Соціальна регуляція поведінки в умовах суспільної нестабільності (2013). Ред. О. Злобіна. Київ: Інститут соціології НАН України, 320 с.
6. Соціологічна теорія: традиції та сучасність (2007). Ред. А. Ручка. Київ: ІС НАНУ, 155 с.
7. Структурно-логічні схеми. Таблиці. Опорні конспекти. Есе. (2015). Навчальні презентації: рекомендації до складання : метод. посіб. для студ. / уклад.: Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатович, В. М. Швирка. Старобільськ, 112 с.

Тема 7. Політичні процеси в Україні

1. Політика як соціальний інститут.
2. Електоральна соціологія: історія, теорія, методи.
3. Довіра до політичних інститутів: поняття, показники та тенденції змін.
4. Основні чинники участі громадян у політичному процесі.
5. Дослідження та прогнозування виборів в Україні: проблеми та методичні висновки.

Методичні рекомендації до вивчення теми (2 год.)

Мета: пояснити специфіку політики як соціального інституту, сформувати розуміння проблеми участі громадян у політичному процесі.

Методичні вказівки. При розгляді питань, винесених на опрацювання, насамперед необхідно з'ясувати різницю між політичною соціологією та політологією. Далі рекомендуємо сформувати розуміння поняття «політична соціалізація», зосередитися на виявленні основних чинників участі громадян у політичному процесі, на характеристиці провідних типів електоральної поведінки громадян.

Політична соціологія розглядає проблеми політичного життя, так би мовити, «знизу», від людини, яка сприймає конкретні акції представників державної влади, політичних діячів і партій. Головними елементами політики як соціального інституту є політична свідомість, політична організація, політичні відносини. Політика як соціальний інститут виконує різноманітні функції: ціннісно-орієнтаційна, інтегративна, інноваційна, виховна, функція управління та керівництва політичними й соціальними процесами.

Політична соціалізація – це процес засвоєння ідей, поглядів та зразків політичної поведінки. Найважливішим засобом удосконалення всіх елементів політики та політичної системи в цілому є політична культура. *Політична культура* включає політичне мислення, представлене сукупністю теоретичних положень, поглядів, ціннісних орієнтацій тощо, які реалізуються (або повинні реалізуватися) в процесі здійснення функцій політичної влади.

Однією з найдинамічніших галузей в структурі соціології політики є *електоральна соціологія* – наука, що займається вивченням політичної взаємодії суб'єктів суспільства шляхом аналізу механізмів їх політичної участі в житті соціуму, умов та особливостей об'єднання в політичні групи, аналізом політичної презентації інтересів у владній боротьбі тощо. Існують дві найбільш представницькі концепції вивчення виборчої активності громадян: соціологічна (наголошує на безпосередній залежності виборчої поведінки електорату від належності виборців до певних великих соціальних груп) та соціологічно-психологічна (зосереджує увагу на опосередкованому впливі на політичні уподобання «маргінальних» для політичних процесів чинників).

Політична активність громадян, у загальному підході, обумовлена низкою таких чинників: досвід «входження» громадян у політичну систему; стан «політичного Я» чи громадянської самосвідомості; зацікавленість громадянина в панівному політичному режимі; ціннісне схвалення / несхвалення політичної

системи; існування відкритого / латентного примусу до підтримки режиму; цілеспрямований / стихійний вплив з боку соціального оточення; випадкові фактори системи, середовища, особистості.

Питання для обговорення

1. Поясніть різницю між політикою і політичною соціологією.
2. Охарактеризуйте сутність, специфіку, головні елементи політики як соціального інституту.
3. Опрозорте функції політики як соціального інституту.
4. Дайте визначення поняттю «політична соціалізація».
5. Висвітліть предмет, об'єкт і методи електоральної соціології.
6. Визначте сутність концепцій вивчення виборчої активності громадян.
7. Розкрийте проблему участі громадян у політичному процесі.
8. Назвіть чинники власної політичної активності.

Завдання для практичного заняття

1. Дайте визначення поняттям «політична культура», «правляча еліта», «політична влада», «політичний режим» з позицій соціології і політології. Акцентуйте відмінності в трактуванні поданих понять у фокусі різних концептуальних підходів.

2. Укладіть схему-піраміду факторів, які можуть виступати причинами делегітимізації влади. Обґрунтуйте вибір чинників на прикладі конкретної політичної ситуації.

Схема-піраміда передбачає ієрархічне представлення ідей, позицій. Для складання схем за типом «Піраміда» доцільно використовувати інструмент «Організаційна діаграма» зі стандартної програми Word.

Принципове значення для складання структурно-логічних схем, зазначають науковці, має визначення специфіки досліджуваного об'єкта: явище чи процес. Схематичне представлення того чи того явища передбачає визначення номенклатури його складників (елементів), зв'язків між ними. Схематичне представлення того чи того процесу пов'язано із необхідністю визначення його елементів, виду зв'язків між ними, установлення послідовності розгортання динамічних зв'язків між елементами процесу, з'ясування прямих та зворотних зв'язків між компонентами досліджуваного процесу.

Рекомендації щодо укладання схеми-піраміди:

→ схема має відбивати цілісну картину аналізованого питання за допомогою наочно-образної систематизації матеріалу, яка, у свою чергу, ґрунтується на асоціативних і логічних зв'язках понять і суджень;

→ схема повинна демонструвати зміст теми при оптимальному смисловому й інформаційному навантаженні: інформацію доречно демонструвати в зручному для сприйняття вигляді, логіка подачі інформації не повинна мати двозначної інтерпретації;

→ схема має бути розміщена на одній сторінці;

→ елементи схеми (поняття, інформаційні блоки) повинні розміщуватися так, щоб була зрозуміла їхня ієрархія (наприклад, родові й видові поняття, загальні й конкретні – у центрі, на периферії – допоміжні);

→ схема має бути наочною, для чого можна використовувати символи, графічний матеріал, кольорові відтінки, таблиці тощо. Якщо в схемі використовуються кольори, то їх не повинно бути забагато (2–3), зайва розмаїтість дратує зір, а тому погіршує цілісне сприйняття схеми;

→ структурно-логічна схема-піраміда має легко сприйматися, мати інформаційно-сміслову, образну, емоційну навантаженість

3. Підготуйте есе за темою (на вибір):

- а) сутність, зміст і особливості політичної соціалізації в умовах воєнного протистояння;
- б) рівень і спрямованість політичної активності в умовах воєнного протистояння;
- в) роль мережевих спільнот у політичній соціалізації особистості.

Завдання для самостійної роботи

1. Теорія еліт Роберта Міхельса.
2. Політична соціологія Сеймура Мартіна Ліпсета.
3. Теорія «політичного поля» П'єра Бурдьє.
4. Сучасні теорії політичної еліти.

Література

1. Галузеві соціології в умовах глобальних змін і суспільних трансформацій (2017). Упоряд. А. О. Петренко-Лисак, В. В. Чепак. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 308 с.
2. Козирєв, М. П. (2013). Соціологія: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 440 с.

3. Купрій, Т. Г. (2011). Соціологія. Схеми, таблиці, діаграми, графіки. Київ: Видавництво Київського університету імені Бориса Грінченка, 161с.
4. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць (2004). Харков: ХНУ ім. В. Каразіна, 621 с.
5. Стратегічне прогнозування політичних ситуацій та процесів (2012). Монографія [Воловик В. І., Лепський М. А., Гугнін Е. А. та ін.]; за заг. ред. М. А. Лепського. Запоріжжя: ЗНУ, 428 с.
6. Структурно-логічні схеми. Таблиці. Опорні конспекти. Есе. (2015). Навчальні презентації: рекомендації до складання : метод. посіб. для студ. / уклад.: Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатович, В. М. Швирка. Старобільськ, 112 с.
7. Porpulit, O. (2019). Social Networks as a factor of political mobilization. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*, 45, 351–359.

Тема 8. Соціологічний аналіз економічної ситуації в Україні

1. Економіка як соціальний інститут.
2. Економічна культура та соціально-економічна поведінка.
3. Якість життя населення України в дзеркалі соціології.
4. Принципи та правила вимірювання індексу якості життя в соціології: український контекст.

Методичні рекомендації до вивчення теми (2 год.)

Мета: пояснити специфіку економіки як соціального інституту, сформулювати розуміння проблеми якості життя населення України в дзеркалі соціології.

Методичні вказівки. До вивчення сутності соціальної поведінки людини у сфері економічної діяльності варто підходити з позицій усвідомлення предмета, об'єкта, основних категорій економіки як соціального інституту. При розгляді питань, винесених на опрацювання, насамперед необхідно з'ясувати різницю між економічною соціологією та економікою. Далі рекомендуємо сформулювати розуміння поняття «економічна культура», «соціально-економічна поведінка», «якість життя»; проаналізувати основні види соціально-економічної поведінки.

Економічна соціологія – це галузь соціології, яка вивчає економічні явища і процеси як результат діяльності людей, а розвиток економіки – як соціальний

процес. Об'єктом дослідження економічної соціології є економіка як соціальне явище, предметом дослідження – соціально-економічні відносини і процеси, які виникають в економічній сфері суспільного життя і відображають неоднакові соціальні позиції в ньому людей, різних соціальних груп і класів, соціальних організацій і інститутів.

Найбільший внесок у формування цієї галузі зробили Т. Тард, Е. Дюркгейм, К. Маркс, М. Вебер, Т. Веблен.

Місце і роль економічної соціології визначається низкою функцій: теоретично-пізнавальною; прогнозуючою; управлінською; ідеологічною; соціальною. Для реалізації названих функцій економічна соціологія спирається на категоріальний апарат та на загально-соціологічні і специфічні методи дослідження.

Основними категоріями економічної соціології є людина, соціальна група, соціально-економічні відносини, поведінка, діяльність, свідомість, економічна культура, соціально-економічна структура, соціально-економічний статус, рівень життя і якість життя, потреби, мотиви, цінності та соціальні норми. Економічна культура – сукупність соціальних цінностей і норм, які є регуляторами економічної поведінки та виконують роль соціальної пам'яті економічного розвитку. Соціально-економічна поведінка – це система взаємопов'язаних вчинків і дій, що здійснюють люди в соціальній і економічній сферах під впливом особистих та групових інтересів, для задоволення своїх потреб.

Соціологічне дослідження соціально-економічної поведінки населення передбачає: урахування специфічних соціальних потреб різних соціально-демографічних груп населення; коригування системи матеріального стимулювання з урахуванням особливостей групової «реакції» на різного роду стимули; приведення системи стимулювання до стану, адекватного мотиваційній сфері; вивчення особливостей індивідуального і колективного матеріального стимулювання з урахуванням нових соціально-економічних реалій (М. Козирєв).

Найбільш повно та точно розкриває суть якості життя визначення, сформульоване Всесвітньою організацією охорони здоров'я: «*Якість життя – це сприйняття людиною своєї позиції у житті, у тому числі фізичного, психічного та соціального благополуччя залежно від якості середовища, в якому вона живе, а також ступеня задоволення конкретним рівнем життя та іншими складовими психологічного комфорту*».

Питання для обговорення

1. Поясніть різницю між економікою і соціологією економіки.
2. Охарактеризуйте сутність, специфіку, основні категорії економіки як соціального інституту.
3. Опрозорте функції економіки як соціального інституту.
4. Окресліть базові закони економічної соціології.
5. Дайте визначення поняттю «економічна культура».
6. Охарактеризуйте функції економічної культури.
7. Проаналізуйте основні види соціально-економічної поведінки.
8. Окресліть складові якості життя у фокусі соціологічних досліджень.

Завдання для практичного заняття

1. Підготуйте реферат за темою (на вибір).
 - a) Особливості економічної поведінки українців.
 - b) Освіта, робота та зайнятість в соціологічному вимірі: українські реалії.
 - c) Аналіз особливостей сучасного ринку праці та його тенденцій.
 - d) Безробіття в Україні в умовах фінансово-економічної кризи.
 - e) Добробут і ринкові реформи в оцінках населення України.
 - f) Регіональна специфіка якості життя населення України.
 - g) Гендерні аспекти якості життя.
 - h) Індекс якості життя населення України.

Реферат є самостійним науковим дослідженням студента, що засвідчує його вміння працювати з джерелами, науковою літературою, робити висновки й узагальнення, використовувати сучасні методи наукових досліджень.

Рекомендації щодо написання реферату (докл.

<https://science.donnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/6/2017/05/Vimogi-do-napisannya-referatu.pdf>):

→ Структура реферату повинна містити такі елементи:

- титульна сторінка;
- зміст;
- вступ;
- основна частина (розділи, пункти і підпункти);
- висновки;
- список використаних джерел;
- додатки.

→ Обсяг реферату повинен становити 15–20 сторінок тексту (комп'ютерний набір).

→ Набір тексту доречно здійснювати в редакторі Word з використанням стандартного шрифту Times New Roman розміром 14 п., інтервал – 1,5 п., абзацний відступ – 1,25 см.

→ У випадку оформлення електронної форми поля оформлюються таких розмірів: ліве, праве, верхнє, нижнє – 20 см.

→ Для акцентування уваги на важливих елементах тексту доречно послуговуватися виділенням – курсив, напівжирний курсив і напівжирний шрифт.

→ Структурні частини реферату рекомендується друкувати великими літерами напівжирним шрифтом із виключенням по центру.

→ Кожну структурну частину реферату необхідно починати з нової сторінки.

→ У вступі дається оцінка сучасного стану розв'язуваної проблеми, обґрунтування необхідності її дослідження. Рекомендований обсяг вступу – 2 сторінки.

→ Основна частина повинна бути поділена на підрозділи (1.1; 1.2.; ...2.1; 2.2....тощо).

→ Доречно використовувати ілюстрований матеріал: таблиці, схеми, малюнки, графіки та інше.

→ У висновку повинні бути зроблені короткі висновки, рекомендований обсяг – до 2 сторінок. У висновку не можна наводити новий фактичний матеріал або теоретичні положення.

→ Список використаних джерел слід подавати в алфавітному порядку прізвищ авторів із обов'язковою відповідністю порядкового номера в загальному списку літератури номеру посилання по тексту.

→ При оформленні реферату необхідно дотримуватися точності цитування:

- текст цитати починається і закінчується лапками, наводиться так, як він поданий у джерелі, зі збереженням особливостей авторського написання;
- кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело;
- під час непрямого цитування (переказ, виклад думок інших авторів своїми словами) слід бути максимально точним у викладі думок автора, коректним щодо оцінювання його результатів, робити відповідні посилання на джерело;
- цитування не повинно бути надмірним, бо створює враження компілятивності праці.

2. Порівняйте методики дослідження якості життя:

- a) Індекс «де народитися» («where-to-be-born» index).
- b) Індекс соціального здоров'я нації (the Index of Social Health).
- c) Індекс кращого життя, розроблений Організацією економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Cooperation and Development).
- d) Складові дослідження якості життя за методологією European Quality of Life Survey.
- e) Основні сфери якості життя за класифікацією ВООЗ [3, с. 12-34].

Запропонуйте власний перелік складових дослідження якості життя. Обґрунтуйте вибір основних показників, які вимірюють різні аспекти особистого, сімейного, громадського тощо добробуту.

Завдання для самостійної роботи

1. Економічний розвиток України: соціальні наслідки.
2. Соціально-економічні погляди М. Вебера.
3. Соціально-економічні погляди К. Маркса.

Література

1. Віговська, О. (2013). Якість життя особистості: теоретико-методичні доробки сучасної психології. <https://social-science.uu.edu.ua/article/1055>
2. Касьмін, Д. (2019). Міждисциплінарний розвиток якості життя і якості трудового життя на сучасному етапі. *Ефективна економіка*, http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2019/35.pdf
3. Населення України : демографічний вимір якості життя (2019). [О. М. Гладун, С. Ю. Аксьонова, ... І. О. Курило та ін.]; за ред. О. М. Гладуна; НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. Київ: [Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України].
4. Романюк, І. (2014). Якість життя як соціально-економічна категорія та об'єкт статистичного дослідження. *Економіка*, 4 (157). http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/11/157_91-98.pdf
5. Gemene, C., Unguru, E., & Sandu, A. (2018). Sociological Perspectives on the Quality of Life Correlated with the State of Health. *Postmodern Openings*, 9(3), 76-98. <https://doi.org/10.18662/po/37>

6. Murgaš, F., Petrovič, F., Maturkanič, P., & Kralik, R. (2022). Happiness or Quality of Life? Or Both?. *Journal of Education Culture and Society*, 13(1), 17–36. <https://doi.org/10.15503/jecs2022.1.17.36>
7. Zygmunt A. (2017). The Quality of Life as a Sociological Category – from Theory to Social Research. The Case of Rybnik. *Political Preferences*, (17). Retrieved from <https://www.journals.us.edu.pl/index.php/PP/article/view/6212>

Тема 9. Формування громадянина: ідентичність, компетентність, цінності

1. Теоретичні підходи до понять «ідентифікація» та «ідентичність» у соціології.
2. Соціальна група у фокусі соціологічних концепцій.
3. Класифікація соціальних груп. Структурні складники соціальної групи.
4. Роль громадянської ідентичності у формуванні спільноти співгромадян.

Методичні рекомендації до вивчення теми (4 год.)

Мета: обґрунтувати природу ідентифікації, опрозорити теоретичні підходи до визначення понять «ідентичність» та «ідентифікація».

Методичні вказівки. Базовим є розуміння специфіки соціологічного підходу до аналізу ідентичності, усвідомлення ролі соціальної групи у процесах ідентифікації особистості.

Специфіка соціологічного підходу до аналізу *ідентичності* полягає у розгляді її як соціального конструкту, у дослідженні впливу різних соціальних інститутів на її формування, в установленні взаємозв'язків між різними типами ідентичностей. *Ідентифікація* розглядається переважно як спосіб прийняття соціальних ролей при входженні до групи (З. Фрейд, Л. Бандура, Т. Парсонс), як засіб інтерналізації об'єктивної реальності (П. Бергер, Т. Лукман), як механізм «влиття» «Я-концепції» в соціальне оточення, що проявляється в усвідомленні групової приналежності, формуванні соціальних настановлень (Ч. Кулі, Дж. Г. Мід).

У структурі ідентичності розрізняють два рівні: особистісний та соціальний. Особистісний рівень стосується індивідуальних характеристик людини, тоді як соціальний – її соціалізації, адже у процесі дорослішання ми входимо до різних соціальних груп та спільнот. Відповідно, будучи процесом

двобічним, особистість, з одного боку, ототожнює себе з групою, а з іншого – маркує у своєму соціальному оточенні ті ознаки, за якими може ідентифікувати себе з певною групою, використовуючи статево-вікові, моральні, професійні, економічні, політичні та естетичні індикатори, за якими люди визначають власне коло спілкування і взаємодії.

Основними функціями ідентичності є орієнтовна (пошук свого місця в світі); структурна (збереження визначеності, співвідношення детермінізму й невизначеності); цільова (пристосування, побудова моделі поведінки); екзистенційна (прогнозування, власний духовний потенціал).

Важливим виміром ідентичності є її кризи. Криза національної та етнічної ідентичності має два головні виміри: індивідуальний і колективний. Сутність кризи індивідуальної ідентичності – відторгнення самості з боку власного «Я», що визначається специфікою розвитку особистості. Сутністю кризи колективної ідентичності є критичне зменшення ідентифікації індивідів із колективною реальністю, яку вони колись підтримували, або несприйняття більшістю громадян свого соціуму та держави як середовища власного існування та розвитку (М. Степико).

Соціальна група – це стійке, структуроване об'єднання людей, які взаємодіють один з одним і залежать один від одного в досягненні спільних цілей, інтересів та задоволенні соціальних потреб. Утворення соціальних груп зумовлено спільною діяльністю (професійні групи, зайняті у сфері політичної, економічної та духовно-культурної тощо діяльності); спільним просторово-часовим існуванням (середовищем, територією, комунікацією); груповими цінностями, установками та результатами діяльності.

З метою більш продуктивного дослідження соціальних груп, у фокусі соціології, виокремлюють первинні і вторинні, природні, реальні і квазігрупи, малі та великі, умовні та референтні.

Питання для обговорення

1. Окресліть з позицій соціології поняття «людина», «особистість», «індивід», «індивідуальність».
2. Розкрийте поняття «ідентифікація» та «ідентичність» у фокусі соціологічних теорій.
3. Характеристика особистості як об'єкта соціальних відносин.
4. Характеристика особистості як суб'єкта соціальних відносин.
5. Опрозорте основні аспекти становлення ідентичності.

6. Розкрийте зміст і значення соціологічних теорій ідентичності.
7. Соціальна група: визначення поняття, провідні ознаки, функції.
8. Натовп як показовий приклад квазігрупи.
9. Соціальні кола: умови формування, функції, різновиди.

Завдання для практичного заняття

1. Установіть відповідність між поданими твердженнями [5].
Доповніть відповідності 3-4 власними прикладами-твердженнями.

В. Ядов
І. Кон

- 1 Формування самосвідомості особистості розглядається як результат соціальної взаємодії (інтеракції), завдяки якій індивід здатний бачити себе «збоку», формувати свій образ через віддзеркалення свого «Я»

Дж. Хоманс
П. Блау

- 2 Учені пояснюють специфіку формування і розвиток соціальної активності особистості через категорію «соціальне очікування»

Д. Белл
А. Турен
О. Тоффлер

- 3 Теорія формування ідеальної особистості

Р. Лінтон
Т. Парсонс
Р. Мертон

- 4 Пошук шляхів виходу із постійного конфлікту особистості і суспільства у розробці «суспільної психотерапії»

Г. Блумер
Т. Шибутані
М. Кун

- 5 Основна увага приділяється проблемі розвитку особистості у мінливому соціальному світі «постіндустральному», «інформативному»

З. Фрейд
Г. Салліван
Е. Фромм

- 6 Розвиток особистості постав як результат фіксації індивідом досвіду суспільної поведінки, що становить сукупність соціально прийнятих реакцій на стимули [необіхевіоризм]

2. Укладіть інтелект-карту до теми «Соціологічна інтерпретація категорії “ідентичність”».

51

Інтелект-карти (ментальні карти) – це зручна й ефективна техніка візуалізації мислення й альтернативного запису. Її можна застосовувати для створення нових ідей, фіксації ідей, аналізу й упорядковування інформації тощо. На відміну від конспектування як лінійного способу організації інформації, ментальні карти дозволяють створити цілісний образ завдяки радіальному способу організації інформації, перейти від «лінійного мислення» до структурного (системного) [12].

Рекомендації щодо створення інтелект-карти:

- у центрі розмістити об’єкт вивчення;
- від центрального поняття / ідеї розходяться судження / теми, пов’язані з об’єктом вивчення;
- кожен наступний ідею доречно оформлювати у вигляді розгалуження гілок;
- кожен гілку варто позначати ключовими образами та словами;
- строгий принцип – одне ключове слово на кожен ліній;
- гілки формують зв’язану вузлову структуру (систему);
- при укладанні схеми радимо використовувати не менше трьох кольорів;
- використовуйте стрілки для підкреслення зв’язків між елементами інтелект-карти;
- використовуйте ключові слова над асоціативними лініями;
- послуговуйтеся інтернет-ресурсами для створення і графічного оформлення інтелект-карти: Bubbl.us (<https://bubbl.us>), The Personal Brain (<http://personalbrain.en.softonic.com>), Free Mind Map-Freeware (<http://freemind.sourceforge.net>) тощо.

3. Підготуйте презентацію за темою (на вибір):

- a) Феномен «ідентичності» в концепції Ірвінга Гофмана.
- b) Концепція балансу ідентичності Юргена Хабермаса
- c) Соціальна ідентичність в поглядах Еріка Фромма: стратегії втечі від свободи, екзистенційні потреби, типологія характерів.
- d) «Криза ідентичності» у концепції Еріка Еріксена.
- e) Теорія соціальної ідентичності Анрі Тешфела.
- f) Теорія самокатегоризації Джона Тернера.
- g) Дослідження публіки в роботах Габріеля Тарда.
- h) Проблематика соціальних груп у поглядах Чарльза Кулі.
- i) Натовп у поглядах Гюстава Лебона.

Завдання для самостійної роботи

1. Теорія соціальних ролей Ральфа Лінгтона та Джорджа Герберта Міда.
2. Референтна група та її місце у житті сучасної людини.
3. Кризи ідентичності: українські реалії.

Література

1. Дороніна, М. С. (2011). Соціологія (візуалізація основних положень): навчальний посібник. Харків: Вид. ХНЕУ, 172 с.
2. Жилін, М. (2020). Аналіз ідентичності з погляду індивідуалістичної та соціальної психології. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*, 6, 63–71.
3. Коваліско, Н. В. (2018). Специфіка соціальної ідентифікації та ідентифікаційних практик в Україні (регіональний аспект). *Ідентичності народів Центрально-Східної Європи*: колективна монографія; за ред. проф. Н. Коваліско, д-ра А. Єкатеринчука, проф. Р. Радзіка. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 128–141.
4. Купрій, Т. Г. (2011). Соціологія. Схеми, таблиці, діаграми, графіки. Київ: Видавництво Київського університету імені Бориса Грінченка, 161 с.
5. Нестуля, О. О., Нестуля, С. І. (2009). Соціологія: практикум. Київ: Центр учбової літератури, 272 с.
6. Орешета, Ю. В. (2014). Теоретичні підходи до понять «ідентифікація» та «ідентичність» у соціології: їх сутність та коротка характеристика. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*, 1. 94–100. http://nbuv.gov.ua/UJRN/prcr_2014_1_16
7. Порпуліт, О. (2018). Адаптація жіночого часу до новітніх параметрів індивідуалізованого суспільства сьогодення. *Соціальні комунікації: інструменти, технологія і практика: матеріали всеукраїнської науковопрактичної конференції*, 87–93.
8. Пачковський, Ю. Ф. (2023). Соціологія і психологія: навч. посібник. Київ: «Каравела», 760 с.
9. Соціокультурні групи і стилі життя (2013). Навчально-методичний комплекс для студентів спеціальності 8.040201 «Соціологія» /уклад. Н. М. Цимбалюк. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 95 с.

10. Стежко, М. Т. (2011). Українська ідентичність: феномен і засади формування. Київ: НІСД, 336 с.
11. Структурно-логічні схеми. Таблиці. Опорні конспекти. Есе. (2015). Навчальні презентації: рекомендації до складання : метод. посіб. для студ. / уклад.: Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатович, В. М. Швирка. Старобільськ, 112 с.

Тема 10. Перспективи побудови громадянського суспільства в українському контексті: соціологічний аналіз

1. Громадянське суспільство та громадські організації: особливості соціального контексту розвитку в Україні.
2. Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації.
3. Соціальний контроль і демократизація суспільства.

Методичні рекомендації до вивчення теми (2 год.)

Мета: сформуванню бачення концепту громадянського суспільства у фокусі таких трансформаційних процесів, як масові протестні рухи, міграційні процеси, становлення і розвиток соціальної, політичної та соціокультурної справедливості, боротьба за права і свободи різних соціальних груп та меншин тощо.

Методичні вказівки. У сучасному контексті поняття «громадянського суспільства» доречно аналізувати через поняття соціальний контроль, громадянські практики, секуляризація, демократизація та націоналізація.

У найширшому сенсі, «громадянське суспільство» (civil society) – це групова соціальна самоорганізація та громадянський активізм поза межами державних інституцій і регуляцій; відкритий і незавершений процес та творча суспільна практика (В. Степаненко). Ядро концепції громадянського суспільства утворюють два параметри: принцип суспільної самодіяльної активності, відокремленої від державної влади, та система норм та ціннісних регуляцій.

На трансформацію смислів поняття «громадянське суспільство» істотний вплив мають такі соціокультурні та історично-структурні чинники як демократія, темпоральність, можливість ідеологізування та політизація (Р. Козеллек).

Особливим механізмом соціального регулювання поведінки й підтримання громадського порядку є *соціальний контроль*: неформальний контроль (ґрунтується на схваленні або засудженні дій людини з боку її родичів, друзів, колег, знайомих, з боку громадської думки, яке висловлюється через звичаї і традиції або через засоби масової інформації) та формальний контроль (ґрунтується на схваленні або засудженні дій людини з боку офіційних органів влади і адміністрації).

Феномен громадськості виявляється через поняття «громадські практики» – сукупність дій, які під впливом різних детермінантів усталюються і поступово заповнюють неінституціоналізований простір з можливістю трансформувати політичні структури та соціальні відносини (О. Резник). Суб'єктами громадянських практик можуть бути як індивіди, так і групи, оскільки громадянська активність структурується за формами залученості, залежно від яких доцільним є індивідуальний та колективний спосіб обстоювання власних інтересів. За характером дії та типом суб'єкта громадянської активності виокремлюють громадсько-політичні практики, практики контактування громадян з установами й організаціями, кооперативні (колективні, організаційні) практики громадян.

Питання для обговорення

1. Сформулюйте соціологічне бачення концепту «громадянське суспільство».
2. Охарактеризуйте секторальну модель громадянського суспільства.
3. Поясніть специфіку процесів секуляризації та націоналізації у контексті становлення й розвитку постіндустріального суспільства.
4. Опрозорте специфіку видів громадянської практики.
5. Визначте функції системи соціального контролю.
6. Назвіть агентів формального і неформального контролю.

Завдання для практичного заняття

1. Укладіть порівняльну таблицю видів громадської практики. Мета порівняльної таблиці – провести зіставлення за певними ознаками кількох об'єктів. За горизонталлю розташовується те, що підлягає порівнянню (категорії порівняння), а по вертикалі – різні ознаки, властивості, за якими це порівняння здійснюється (лінія порівняння).
2. Обґрунтуйте власну позицію щодо поданих тверджень:

- a) чим слабшим є самоконтроль, тим жорсткішим має бути контроль зовнішній;
- b) приблизно на 70 % соціальний контроль здійснюється за рахунок самоконтролю;
- c) соціальні норми, подібно іншим цінностям, виконують функції оцінки й орієнтації особистості, соціальних спільнот;
- d) соціальні відхилення в історичному аспекті виступають як явища мінливі та відносні, тому і їхня соціальна оцінка є історичною та суто конкретною.

Завдання для самостійної роботи

1. Громадянська компетентність як ресурс соціального активізму.
2. Громадянські цінності в структурі української ментальності.
3. Роль ЗМІ у становленні громадянського суспільства.

Література

1. Козирєв, М. П. (2013). Соціологія: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 440 с.
2. Купрій, Т. Г. (2011). Соціологія. Схеми, таблиці, діаграми, графіки. Київ: Видавництво Київського університету імені Бориса Грінченка, 161 с.
3. Резнік, О. (2011). Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації. Київ: Ін-т соціології НАН України, 336 с.
4. Соціальна регуляція поведінки в умовах суспільної нестабільності (2013). Ред. О. Злобіна. Київ: Інститут соціології НАН України, 320 с.
5. Степаненко, В. (2022). Концепція громадянського суспільства як дослідницька програма. Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 3, 40–64, <https://doi.org/10.15407/sociology2022.03.040>
6. Степаненко, В. (2015). Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ: Інститут соціології НАН України, 420 с.
7. Фостер, Л. Ф., Олійник, О. В. (2017). Соціологічний вимір громадянського суспільства: теоретичні аспекти та емпіричні показники. Актуальні проблеми філософії та соціології, 17, 121–123.
8. Штомпка, П. (2020). Соціологія. Аналіз суспільства. Львів: Колір ПРО. 800 с.

1. Поняття «соціальний вимір».
2. Рівні виникнення і розвитку соціальних змін.
3. Види соціальних змін.
4. Провідні чинники соціальних змін.
5. Концепції циклічного розвитку в теорії соціальних змін (А. Тойнбі, К. Маркс, П. Штомпка).
6. Теорії соціально-економічного, формаційного, цивілізаційного розвитку, особливості їх застосування щодо соціальних змін.
7. Сучасні підходи до вивчення соціальних змін.
8. Дослідження українськими соціологами змін у сучасній Україні.
9. Роль соціальних процесів у соціальних змінах.
10. Основні підходи до типології соціальних процесів.
11. Типи соціальних процесів.
12. Рівні виникнення та перебігу соціальних процесів: макропроцеси, мезопроцеси, мікропроцеси.
13. Взаємозв'язок та взаємовплив соціальних процесів та соціальних змін.
14. Суспільство як соціальна феномен.
15. Характерні особливості сучасного суспільства.
16. Поняття соціального інституту.
17. Поняття інституалізації.
18. Характерні ознаки соціального інституту.
19. Види соціальних інститутів.
20. Функції і дисфункції соціальних інститутів.
21. Сутність феномена соціальної стратифікації.
22. Соціальна стратифікація та соціальні нерівності.
23. Класова структура сучасних суспільств.
24. Проблема соціальної ідентифікації українського суспільства.
25. Зміст, умови та типи соціальної мобільності.
26. Соціальне самопочуття в умовах модернізації українського суспільства.
27. Трансформація ціннісної парадигми сучасного українця.
28. Соціальна поведінка і соціальна взаємодія: протиріччя і наслідки.
29. Структура і класифікація соціальних дій.
30. Основні теорії соціальної взаємодії.
31. Ефекти соціальної взаємодії.

32. Соціальні рухи, їх природа й типи.
33. Масові рухи та їх вплив на виникнення і розвиток соціальних змін.
34. Вплив соціальних змін на виникнення масових рухів. Форми масових рухів.
35. Політика як соціальний інститут.
36. Електоральна соціологія: історія, теорія, методи.
37. Довіра до політичних інститутів: поняття, показники та тенденції змін.
38. Основні чинники участі громадян у політичному процесі.
39. Дослідження та прогнозування виборів в Україні: проблеми та методичні висновки.
40. Проблеми керованості соціальними рухами.
41. Волонтерський рух в Україні як форма громадянської активності в умовах нестабільності.
42. Економіка як соціальний інститут.
43. Економічна культура та соціально-економічна поведінка.
44. Якість життя населення України в дзеркалі соціології.
45. Принципи та правила вимірювання індексу якості життя в соціології: український контекст.
46. Економічна культура та економічна поведінка в сучасному українському суспільстві.
47. Теоретичні підходи до понять «ідентифікація» та «ідентичність» у соціології.
48. Соціальна група у фокусі соціологічних концепцій.
49. Класифікація соціальних груп. Структурні складники соціальної групи.
50. Роль громадянської ідентичності у формуванні спільноти співгромадян.
51. Громадянське суспільство та громадські організації: особливості соціального контексту розвитку в Україні.
52. Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації.
53. Соціальний контроль і демократизація суспільства.
54. Громадянські цінності в структурі української ментальності.
55. Перспективи побудови громадянського суспільства в українському контексті: соціологічний аналіз.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

При вивченні навчальної дисципліни здійснюється поточний та підсумковий контроль.

Поточний контроль проводиться з метою визначення рівня підготовленості студента з певних тем, розділів робочої навчальної програми, якості виконання конкретних завдань та здійснюється впродовж семестру під час проведення аудиторних занять (лекції, практичні заняття) та при виконанні самостійної роботи.

Об'єктом поточного оцінювання є:

- програмний матеріал, який викладається на лекціях;
- питання і проблеми, що розглядаються та обговорюються на практичних заняттях;
- програмний матеріал для самостійного вивчення, який передбачений робочою програмою та включає: реферати, презентації, укладання опорного конспекту, написання доповіді / есе за темою.

Форма підсумкового контролю – *залік*. Залік виставляється за результатами роботи здобувача впродовж усього семестру. Підсумкова оцінка визначається як проста сума балів за результатами поточного контролю за 100-бальною шкалою.

Здобувач одержує підсумкову оцінку за залікову навчальну дисципліну, якщо за результатами поточного контролю він набрав 60 і більше балів.

Якщо за результатами поточного контролю здобувач набрав менше 60 балів, він повинен виконати залікове завдання і з урахуванням його результатів одержати відповідну кількість залікових балів із дисципліни.

Якщо за результатами поточного контролю здобувач набрав 60 і більше балів, проте хоче поліпшити свій підсумковий результат, він також може виконати залікове завдання і з урахуванням його результатів підвищити свою підсумкову оцінку з дисципліни.

Критерії оцінювання під час аудиторних занять

Оцінка	Критерії оцінювання навчальних досягнень
Відмінно (9 балів)	Студент демонструє повні і глибокі знання навчального матеріалу, високий рівень розвитку умінь та навичок, правильне й обґрунтоване формулювання практичних висновків, уміння творчо мислити, вільне володіння науковими термінами, встановлює причинно-наслідкові зв'язки
Добре (7 балів)	Студент демонструє достатній рівень знань навчального матеріалу, загалом дає правильні відповіді на поставлені питання, однак у деяких випадках нечітко їх формулює, допускає окремі несуттєві помилки та неточності, має сформовані уміння та навички щодо аналізу й вирішення поставлених практичних задач, однак при цьому не виявляє самостійність і творчість
Задовільно (5 балів)	Студент загалом володіє навчальним матеріалом, але викладає його не досить послідовно і логічно, допускає істотні пропуски у відповідях, не завжди вміє інтегровано застосувати набуті знання для аналізу конкретних ситуацій і вирішення поставлених задач, нечітко, а інколи й неправильно формулює основні теоретичні положення та встановлює причинно-наслідкові зв'язки
Незадовільно (3 бали)	Ставиться за відсутність у студента знань щодо головних проблем навчального курсу, якщо він неправильно розуміє і, відповідно, неправильно трактує смисл інформації по навчальній дисципліні, відсутні сформовані уміння й навички застосувати набуті знання для самостійного аналізу й вирішення конкретних практичних завдань

Критерії оцінювання самостійної роботи

Вид	Максимальна кількість балів	Критерії оцінювання навчальних досягнень
Написання доповіді	2	Повністю розкрито проблемні питання, сформульовані висновки достатньо обґрунтовані, прослідковується творчий підхід у розкритті проблематики, дотримано лексичних, граматичних та стилістичних норм української літературної мови

Презентація	2	Відповідність змісту доповіді студента та/або оригінальність візуального представлення відповідному навчальному матеріалу
Реферат	2	Здатність здійснювати узагальнення на основі опрацювання теоретичного матеріалу та відсутність помилок при оформленні цитування й посилань на джерела
Есе	2	Здатність продемонструвати розвиток власної думки, спроможність розкрити проблемні питання, основні тези, сформулювати висновки обґрунтовано, продемонструвати творчий підхід у розкритті проблематики, дотримуватися лексичних, граматичних та стилістичних норм української літературної мови
Складання опорного конспекту	2	Завдання виконане в повному обсязі, законспектовані студентом тези містять основні ідеї автора та висновки, студент усвідомлює можливості для їх практичного застосування.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Галузеві соціології в умовах глобальних змін і суспільних трансформацій (2017). Упоряд. А. О. Петренко-Лисак, В. В. Чепак. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 308 с.
2. Пачковський, Ю. Ф. (2023). Соціологія і психологія: навч. посібник. Київ: «Каравела», 760 с.
3. Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні (2019). Ред. О. Резнік. Київ: Інститут соціології НАН України, 288 с.
4. Соціологія: теорії середнього рівня: навчальний посібник (2020). За наук. ред. Ю. Ф. Пачковського [Н. В. Коваліско, Т. Д. Лапан, Н. Й. Черниш та ін.]. Київ: «Каравела», 356 с.
5. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін (2018). Київ: Інститут соціології НАН України, 526 с.
6. Штомпка, П. (2020). Соціологія. Аналіз суспільства. Львів: Колір ПРО. 800 с.

Додаткова

7. Віговська, О. (2013). Якість життя особистості: теоретико-методичні доробки сучасної психології. <https://social-science.uu.edu.ua/article/1055>
8. Гавриленко, І. М. (2011). Сучасна зарубіжна соціологія: навч. посіб. Київ: Вид-во Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України, 498 с.
9. Глобалізація в соціологічному вимірі (2011). Київ: Інститут соціології НАН України, 319 с.
10. Губенко, Г. В. (2011). Суспільний прогрес і глобальні проблеми сучасності: навч.-метод посіб. Суми: Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 36 с.
11. Дороніна, М. С. (2011). Соціологія (візуалізація основних положень): навчальний посібник. Харків: Вид. ХНЕУ, 172 с.
12. Жилін, М. (2020). Аналіз ідентичності з погляду індивідуалістичної та соціальної психології. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*, 6, 63–71.
13. Злобіна, О. (2004). Особистість як суб'єкт соціальних змін. Київ: ІС НАНУ, 400 с.

14. Касьмін, Д. (2019). Міждисциплінарний розвиток якості життя і якості трудового життя на сучасному етапі. *Ефективна економіка*, http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2019/35.pdf
15. Коваліско, Н. В. (2018). Специфіка соціальної ідентифікації та ідентифікаційних практик в Україні (регіональний аспект). *Ідентичності народів Центрально-Східної Європи*: колективна монографія; за ред.. проф. Н. Коваліско, д-ра А. Єкатеринчука, проф. Р. Радзіка. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, С. 128–141.
16. Ковтуненко, Е. С. (2013). Теоретико-методологічні та концептуальні засади соціологічного дослідження соціальних змін. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, 18, 95–103.
<https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.18.95.pdf>
17. Козирев, М. П. (2013). Соціологія: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 440 с.
18. Кондратюк, С. Ю. (2018). Інфографіка як засіб візуалізації навчального процесу. Черкаси: КНЗ «ЧОППОП ЧОР», 36 с.
19. Купрій, Т. Г. (2011). Соціологія. Схеми, таблиці, діаграми, графіки. Київ: Видавництво Київського університету імені Бориса Грінченка, 161 с.
20. Кучера, І. В. (2021). Методичні вказівки для самостійної роботи з дисципліни «Соціологія» для студентів спеціальності 012 «Дошкільна освіта» галузі знань 01 Освіта / Педагогіка. Івано-Франківськ: «Симфонія форте», 29 с.
21. Малиш, Л. О. (2017). Класичні принципи та правила досліджень соціальної стратифікації. *Наукові записки НаУКМА*, 196, 4–12.
22. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць (2004). Харков: ХНУ ім. В. Каразіна, 621 с.
23. Населення України: демографічний вимір якості життя (2019). [О. М. Гладун, С. Ю. Аксьонова, ... І. О. Курило та ін.]; за ред. О. М. Гладуна; НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. Київ: [Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України].
24. Нестуля, О. О., Нестуля, С. І. (2009). Соціологія: практикум. Київ: Центр учбової літератури, 272 с.
25. Орешета, Ю. В. (2014). Теоретичні підходи до понять «ідентифікація» та «ідентичність» у соціології: їх сутність та коротка характеристика.

26. Підлісний, М. М. (2016). Соціологічний практикум: Навчально-наочний посібник у схемах і коментарях. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 126 с.
27. Порпуліт, О. (2018). Адаптація жіночого часу до новітніх параметрів індивідуалізованого суспільства сьогодення. *Соціальні комунікації: інструменти, технологія і практика: матеріали всеукраїнської науковопрактичної конференції*, 87–93.
28. Порпуліт, О. (2016). Демасифікація як провідна тенденція сучасного суспільства. *Соціальні комунікації і нові комунікативні технології: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції*, 84–86.
29. Рахманов, О. А. (2011). Соціальна стратифікація і класова структура суспільства: навчально-методичний комплекс. Київ: КНЕУ, 21 с.
30. Резнік, О. (2011). Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації. Київ: Ін-т соціології НАН України, 336 с.
31. Романюк, І. (2014). Якість життя як соціально-економічна категорія та об'єкт статистичного дослідження. *Економіка*, 4 (157). http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/11/157_91-98.pdf
32. Теорія соціальних змін: сучасні соціологічні концептуалізації (2014). Навч. посіб. Київ: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 220 с.
33. Смилова морфологія соціуму (2012). Ред. Н. Костенко. Київ: ІС НАН України, 419 с.
34. Соціальна регуляція поведінки в умовах суспільної нестабільності (2013). Ред. О. Злобіна. Київ: Інститут соціології НАН України, 320 с.
35. Соціокультурні групи і стилі життя (2013). Навчально-методичний комплекс для студентів спеціальності 8.040201 «Соціологія» /уклад. Н. М. Цимбалюк. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 95 с.
36. Соціологічна теорія: традиції та сучасність (2007). Ред. А. Ручка. Київ: ІС НАНУ, 155 с.
37. Стежко, М. Т. (2011). Українська ідентичність: феномен і засади формування. Київ: НІСД, 336 с.

38. Степаненко, В. (2022). Концепція громадянського суспільства як дослідницька програма. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 40–64, <https://doi.org/10.15407/sociology2022.03.040>
39. Степаненко, В. (2015). Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ: Інститут соціології НАН України, 420 с.
40. Стратегічне прогнозування політичних ситуацій та процесів (2012). Монографія [Воловик В. І., Лепський М. А., Гугнін Е. А. та ін.]; за заг. ред. М. А. Лепського. Запоріжжя: ЗНУ, 428 с.
41. Структурно-логічні схеми. Таблиці. Опорні конспекти. Есе. (2015). Навчальні презентації: рекомендації до складання : метод. посіб. для студ. / уклад.: Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатович, В. М. Швирка. Старобільськ, 112 с.
42. Фостер, Л. Ф., Олійник, О. В. (2017). Соціологічний вимір громадянського суспільства: теоретичні аспекти та емпіричні показники. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 17, 121–123.
43. Gemene, C., Unguru, E., & Sandu, A. (2018). Sociological Perspectives on the Quality of Life Correlated with the State of Health. *Postmodern Openings*, 9 (3), 76-98. <https://doi.org/10.18662/po/37>
44. Murgaš, F., Petrovič, F., Maturkanič, P., & Kralik, R. (2022). Happiness or Quality of Life? Or Both?. *Journal of Education Culture and Society*, 13 (1), 17-36. <https://doi.org/10.15503/jecs2022.1.17.36>
45. Porpulit, O. (2019). Social Networks as a factor of political mobilization. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*, 45, 351–359.
46. Zygmunt A. (2017). The Quality of Life as a Sociological Category – from Theory to Social Research. The Case of Rybnik. *Political Preferences*, (17). <https://www.journals.us.edu.pl/index.php/PP/article/view/6212>

Електронні інформаційні ресурси:

47. <http://www.nbuv.gov.ua/> (Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського та електронна бібліотека).
48. <https://link.springer.com/> (доступ до електронних ресурсів видавництва Springer. (англ., нім.), що містить архіви провідних світових періодичних видань з психології, соціальних комунікацій, журналістики тощо)
49. Інтернет-портал [Media Sapiens](http://www.media-sapiens.com/)
50. www.jstor.org Популярний електронний архів JSTOR включає в себе архіви провідних світових журналів з соціології, політології, права, освіти, статистики, математики, історії, екології, філософії, економіки та багато іншого. (англ.)

Навчальне видання

СОЦІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

ЕЛЕКТРОННІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

для практичних занять та самостійної роботи
для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 053 Психологія

Електронне практичне видання

Укладач

Порпуліт Олена Олександрівна

В авторській редакції

Затвердж. авт. 05.09.2024. Шрифт Times New Roman.
Системні вимоги: операційна система сумісна з програмним
забезпеченням для читання файлів формату PDF.
Обсяг 1,7 МБ. Зам. № 2844.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Університетська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39, e-mail: druk@onu.edu.ua